No. ४४१८

Title गर्ग पद्धतिः

Author श्री स्थपति गर्गः

Extent ४६ Age x

Subject सूत्र पद्धति.

गर्गपद्धतिः

४४१८

...वणाकर्मेत्त्वं तं वाचकं शब्दविरुद्धनकादिनीं । इडादीनाम मन्त्रावस्था अथ मस्ता क्रियाय [illegible]

...द्धे श्रावणे कार्ये द्वितीये सम्पर्कित ता[illegible] जाह्नदधिकारस्य द्वे ते ऐव वी[illegible]ला...

...ग्रातेयस्मिन्मन्त्रावः स्याद धिकारस्य [illegible] के वांतस्यव शोकानान्यपाव [illegible]

...स्तेना। रेपवमयंप्रकारोप[illegible]का स्वनि [illegible]त्या ने ॥ श्रं कामन्त्रावः ॥ इत्यादि [illegible]

पणार्दु नमो विनायकाय ॥ स्थपतिगर्भोयाधमयपादोग्रणाम्थयनेनः ॥ तत्र्ययज्ञाङ्गुष्ठ
नि मगर्गपड्तिंकारामि ॥ तत्र ख्वंपरिसाधा ॥ त्रियले ॥ स्मृति स्थण्डिले त्व वाम्थ वोदाराग्राङ्गु
ख३ पविरय० वामहस्तस्पं गृहीत्वाद दक्षिणेन कुशानादाय कुशाः परिसमूहनं ॥ कुशा
अनं ॥ तस्यादशास्यादकेन प्रोक्षणं त्वागोमयेन लिंपनं ॥ स्फयेनोल्लेखनं ॥ तस्यैव उद्दिखितस्थ
दूरणं ॥ उत्तरतः त्रणायनं ॥ तस्यैव प्रोक्षणं ॥ आवैथ्याग्न निधानं ॥ दक्षिणतो ब्रह्मासनं ॥ छादनं
ब्रि: तस्मिन्दत्ते वटुं छत्रे उत्तरस्यां वाचाभाति ॥ अथ सव्याहृतं हस्तमानाय आग्नेरपरस्याः तास
नं ॥ उत्तरण वा वारणं वस्यमादाय शरावं वा हस्तेन दक्षिणेनोदकं गृहीत्वा श्वरय तं ततः अ
रणास्तनेनिधानं ॥ कुशापरिदानं वै ॥ उदकमुत्र उत्तरणायनेनिधानं ॥ आसनं ॥ पस्तिरणं ॥ प्रागुदग्विः ॥ च
ब्रि: ॥ अपरणासः उदकंस्थ अर्थवदासाधपवित्रछेदनं ॥ पवित्रे ॥ प्रोक्षणीपात्रं ॥ आज्यस्थाली ॥ चरु

त्तीः संमार्ग कुशाः। उपयमन कुशाः। समिधः। स्रुवः। आज्यं। तण्डुलाः। बर्हिः। पूर्णपात्रं वरो वा। पात्रासा
दनानंतरं स्फ्यापहृतामाधिकरणं। वसुग्रहणं। पवित्रप्रादेशमात्रं पवित्रच्छेदनं स्थित्वा प्रोक्षणी
पात्रे लौकिकास्याद्भिः प्रक्षेपः। दक्षिणेनानामिकांगुष्ठेन पवित्रयोर्मूलं गृहीत्वा सव्येन चाग्रं मध्ये
नोत्पवनं त्रावं प्रोक्षणी सव्यहस्ते निधाय दक्षिणेनोद्दिंगनं। तासामेव प्रोक्षणं। वसुप्रोक्षणं। अ
ग्नेरुत्तरतः प्रणीतासु अग्नेरुत्तरेण निधानं वाग्निसर्वे। वर्जस्य चरणं कुशापहृतेन आज्यनिर्वापः। आ
ज्याधिश्रयणं त्रिः प्रज्वालितस्य चरोरधिश्रयणं। आज्यस्याङ्गारेण उत्तरयोः पर्यग्निकरणं प्रादक्षिण्य
नोल्मुकेन निधाय अग्नेर्दक्षिणतः हस्तस्यानयनं स्फ्यापहृतेन चराः श्रुथमाणे स्रुवस्य प्रतपनं स्वा
हिनाग्निमार्जनं स्रुवः। अंगुष्ठपर्ववृत्तक्षरस्यास्यास्तितिक्ष। संमार्ग कुशैः संमार्जनं प्रोक्षणं प्रद
केन प्रोक्षणं उपमः प्रतपनं उत्तरतो निधानं कुशापहृतेन आज्यादासनं श्रृतानामग्नेः उद्वासि
ना

2

तानां उदक्छृतः। उद्वासनेऽरयं परिस्तरणाप्रोक्षण्यपरेण निधानं पवित्रे गृहीत्वा इध्मवत् आज्योत्पव-
नं। अवेक्षणं च। प्रोक्षण्युत्पवनं ततः। प्रोक्षण्यादानं समित्‌विसं[illegible]स्यप्रोक्षणं। अपरेणाविक्षा
नरस्यचं बर्हिः। प्रोक्षणं। मूले शाखावसेकः। प्रोक्षणी पात्र निधानं। कुशैर्वेरछादनं। बर्हिषस्ति
रस्तरणं। वारोरनिधारणं। श्रुतस्याग्नासनं। आज्यासेरण निधानं उत्तरनिधारणं। बर्हिषि पव सप्तद॰
वस्थिआज्यवेरा निधानं क्रमेण उपयमनकुशानां दानं। अपवर्ग्यस्य समिन्निधानं। तिष्ठं तं स निध्म 8
लेपः। उपविश्य पर्युक्षणं दक्षिणं जान्वा च्य स्रुवेणाघारः। आघारद्वयं। आज्यभागद्वयं। महाव्याहृ-
तयः सर्वप्रायश्चित्तं प्राजापत्यं स्विष्टकृत्। एतन्नित्यं सर्वत्र। आज्याहुतिं संस्रवं पात्रे संस्रव- तः
प्रलेपः। इयं परिभाषा॥ अथ चविवाहशान्तिर्वाभ्येणास्मस्तुरगृहं प्रविश्य चतुरिकायां आचार्यः
प्राङ्मुख उपविश्य मध्ये उपलेपनं [illegible] [illegible]च। लौकिकाग्निनिधानं इयं यत्र 2

लौकिकाग्निस्तत्रपदार्थत्रयं। यत्रवाचस्पथ्याग्निस्तत्र पंचपदार्थाः परिसमूहनादयः। वरस्यार्घस्यया
शाखानुशाखायाशर्ह्यमार्यस्तः मधुपर्कः प्रदातव्यः। अन्यशाखिनिदातरि। मधुपर्के अच्छस्कीया
उत्तरेण। श्वशुरो ब्रूयात्प्रतिगृह्यतामिति। वरो ब्रूयात्प्रतिगृह्णामीति विष्टरप्रतिग्रहणं। विष्टरा
दिक्षु पंचस्वयं विधिः। वर्ष्मोस्मीति विष्टरे उपवेशनं। द्वितीयं पादायादश्वादक्षिणपादप्र
क्षालनं विराजोदोहोसीति सव्यस्य च। अर्घपात्रग्रहणं आपस्थ इति। शिरःप्रच्यावमनं अभिमु
खं निनयनं। निनयनमंत्रस्यासरुताव। आचमनं। आमागन्निति मधुपर्कस्य ग्रहणं। मित्रस्यचक्षु
ति ग्रहणं तस्य देवस्य त्वेति सव्यहस्ते निधानं। दक्षिणहस्तस्यानामिकया त्रिरालोडनं।
नमःश्यावास्येति। अंगुष्ठेनानामिकया च निरुक्षणं। एवं द्विः। अनामिकांगुष्ठे ग्रहणप्राशनं यन्म
धुनइति। एवं विद्विरपरं उच्छिष्टेन च मंत्रोच्चारः। सर्वप्राशनं चतुर्थे प्राग्वा संचरे निनयनं वा पु

मुद्रवाइति ४

त्रायवा। शिष्यायवा ॐ तूर्तं आसीनाय उच्छिष्टदानं। आचमनं। प्राणसंमर्शनं। वाङ्म आस्ये। एव
मास्यमस्तिमृज्ञाति। नसोर्मे प्राणइति घ्राणे। अक्ष्णोर्मे चक्षुः चक्षुषी। कर्णयोर्मे श्रोत्रमिति कर्णौ।
मंत्राहृत्तिः। बाह्वोर्मे बलमिति बाहू। ऊर्वोर्म ओज इत्यूरुण्यां। अरिष्टानि मे अङ्गानि तनूस्तन्वा मे स
ह। एवं सर्वगात्रं स्पृशति। विवाहे दानकाले गोरिच्छत्रे ॐ आयमाता रुद्राणामिति पठेत्। ॐ अ
घपदे स्वसुरनाम गृहं। अमुकशर्मणः आत्मनः पाप्माहतः ॐ मुञ्च स्तृजत तृणान्यत्तु। एवं ब्रूयात्
आलंतपद्ये ॐ कुरुत पाप्मानं हनामि। तत्र पशुनिक्ष्यने निमित्याज्ञं मारणं त्वं प्रजापतये ॐ स्वाहा इति
हुत्वाग्नौ प्रजापतये वा ॐ स्वाहा इति। तत्र मांसेनार्घदानं। लाजहोमे वा चने ॐ अर्यमणं देवं ... नेत्रलं
कृता कुमारी सदक्षिणा सितवस्त्रयुग्मचंदनेन विलिप्ता तस्याः दक्षिणहस्तं गृहीत्वा पिता ददाति। पित्र
भावे पितृवंशोत्पन्नाः सर्वे धामन्तावत्स्वयंवरा। कौतुकग्रहं प्रविशति युवतीनां मंगलाचारपुरस्कान्ता ३

न

मधुवति कृत्वा भावे प्रविशति। अन्यत्रान्तःपातकेन्यः। वासः परिधापयति। जरां गच्छेति। उत्तरीयं याः
सते न्निति। आचार्य अध्येषयति। परं परस्परं समंजाथां। चक्षुरंजनं परस्परं ददाति। तदस्तेन णालिंगि
गृहीत्वा निष्क्रामयति। यादच्छिमनस्येति। कं कवंधनं परस्परं समंजन्तु विश्वेदेवा इति। गात्रसंस्पर्शं कवि नं
दिंछति। अस्तोस्मा तेन कन्यानाम अ...रां। अवकिादविदा। एवं प्रयोगः परस्परं समीक्षेथां। एवं प्रेष्य आ
चार्यो ब्रूयात। ईशानं अघोरचक्षुरिति। उदकुंभस्य समपरिसंज्ञामात्रकत्राणः। स वस्त्रबधे उदकुंभं तस्
गे चाउत्तरतो वर्ण्यत स्तिष्ठति। सप्तपदक्रमणं यावत्। पश्चाद स्वरूप विशति। दक्षिणपादेन उपवा
जनस्य परिवर्तनं रुचालेउनीतिलघुलकं तेजनफ चोलं। कन्यादक्षिणतः। उत्तरतः आचार्य उपविष्टे
त्रिनिर्बध्वा सन्नास्तरणादि सर्वं प्रायश्चित्तं यावत्। तत्र विशेषः। अग्निनिस्मादने वरोरत्नावः शामी
पलाशशमिशाखां जानश्रुप्पानिस्थिता नूंहे षडुपलेषु। आनडुहं चर्म। कुमारी च ज्ञाता चपरिस्थिता
ला

र्थसामवत्तं। वरस्थ पर्युक्षणं। ततो मां दंपत्योरन्वारब्धमनस्ताप्यायनं प्रजापतिं। इदं प्रजापतये। वरस्य
स्त वेदतत्तात्यागः। इंद्राय स्वाहा। इदमिंद्राय। प्रांचौ वाघारौ। अग्नये स्वाहा। इदमग्नये। उत्तरार्द्धपूर्वा
र्द्धे। सोमाय स्वाहा। इदं सोमाय। दक्षिणार्द्धपूर्वार्द्धे आज्यभागौ। भूः स्वाहा। इदमग्नये। भुवः स्वा
हा। इदं वायवे। स्वः स्वाहा। इदं सूर्याय। तथा कृत्वा रणामहाव्याहृतयः स्विष्टकृत्। त्वन्नो अग्ने इदमग्नी
वरुणाभ्यां। स त्वन्नो अग्ने इदमग्नीवरुणाभ्यां। अयाश्चाग्ने इदमग्नये। ये ते शतं इदं वरुणाय स
वित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः। उदुत्तमं इदं वरुणाय। तयोः पंचवारुणौ स्विष्टकृदाय
श्चित्तं नाम। विवाह आवापस्थाने। अतो याडिंयारत्यहादशाहुतयः। तत्र प्रयोगः। ऋताषाडृत
धामाग्निर्गंधर्वः स नः इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट्। इदमग्नये गंधर्वाय। तस्यौषधयोऽप्सरसो
मुदो नाम ताभ्यः स्वाहा। इदमोषधीभ्योऽप्सरोभ्यः। एवं सर्वेषां त्यागे विशेषः। इदं सूर्याय गंधर्वा ४

याः ३ इदं मरीचीभ्योप्सरोभ्यः ४ इदं चन्द्रमसे गंधर्वाय ५ इदं नक्षत्रेभ्योप्सरोभ्यः ६ इदं वाताय गंधर्वाय ७ इदमद्भ्यो
प्सरोभ्यः ८ इदं यज्ञाय गंधर्वाय ९ इदं दक्षिणाभ्योप्सरोभ्यः १० इदं मनसे गंधर्वाय ११ इदं ऋक्सामभ्योप्सरोभ्यः १२
एवं राष्ट्रभृतः। जयाञ्जुहुयाद्दश। चित्ताय स्वाहा इदं चित्ताय। चित्त्यै स्वाहा इदं चित्त्यै। आकूत्यै स्वाहा इद
माकूत्यै। आकूताय स्वाहा इदमाकूताय। विज्ञाताय स्वाहा इदं विज्ञाताय। विज्ञानाय स्वाहा इदं विज्ञाना
य। मनसे स्वाहा इदं मनसे। शक्वरीभ्यः स्वाहा इदं शक्वरीभ्यः। दर्शाय स्वाहा इदं दर्शाय। पौर्णमासाय स्वा
हा इदं पौर्णमासाय। बृहते स्वाहा इदं बृहते। रथंतराय स्वाहा इदं रथंतराय। प्रजापतिर्जयानिन्द्राय स्वा
हा इदं प्रजापतये। एता जयाः। अभ्यातानाष्टादश। अग्निर्भूतानामित्येवमादि पितरः पितामहा इत्येवमन्तं। अग्नि
र्भूतानामधिपतिः स मावत्वस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्कर्मण्यस्यां देवहूत्यां
स्वाहा। इदमग्नये भूतानामधिपतये। इन्द्रः साम्राज्यानामधिपतिस्स मावत्वस्मिन् ० मरुतो गणानामधि

पतयस्त्वमावं वसिमिन्० । इदं मित्राय ज्येष्ठ्या नामधिपतये । इदं यमाय पृथिव्या अधिपतये । इदं वायवेन्तरिक्षस्या
धिपतये । इदं सूर्याय दिवाधिपतये । इदं चन्द्रमसे नक्षत्राणामधिपतये । इदं बृहस्पतये ब्रह्मणोधिपतये ।
इदं मित्राय सत्यानामधिपतये । इदं वरुणाय अपामधिपतये । इदं समुद्राय स्रोत्यानामधिपतये । इद
अन्नाय साम्राज्यानामधिपतये । इदं सोमायौषधीनामधिपतये । इदं सवित्रे प्रसवानामधिपतये । इदं रु
द्राय पशूनामधिपतये । इदं त्वष्ट्रे रूपाणामधिपतये । इदं विष्णवे पर्वतानामधिपतये । इदं मरुद्भ्यो ग
णानामधिपतिभ्यः । इदं पितृभ्यः । अग्निरेतु । इदमग्नये । इमामग्निः । इदमग्नये । स्वस्ति नो अग्ने । इदमग्न
ये । स्तुगन्तुपश्चात् । इदं विवस्वते । परं मृत्यो । इदं मृत्यव । पंचमीडाज्ञानान्तेता इह्नेति । ततः पुनरायसंस्त
वधाज्ञानं । कुमारीउन्नाय्य । उत्तान्यां पाणिस्थां संअञ्जलिं कारक्रायन्त उपस्तारदानं । कुमारीमातापस्ते
लपञ्जं ददाति । त्वाता शमापन्नाश मिश्रान् लाजान् अञ्जलिना गृहीत्वा तान् जुहोति अर्यमणं घस्त्येन सं

हिता स्यां त्रिर्निर्वपेदर्यमणे । इदमर्यम्णे । इयं नार्युपब्रूते इमां लाजानावपाम्यग्नौ । इदमग्नये । उदक्षिणा
हस्तं साङ्गुष्ठं हस्तं ग्रहणं । गृभ्णामि त इत्यादि गृभ्णामि मन्त्रार्द्धः श्रान्तमित्येवमन्तं । वरस्य मन्त्रेण पाणि
ग्रहणं । अश्मानमारोहस्व । अश्मारोहणं तूष्णीं । कन्यायाः दक्षिणपादेनांगेन मम अश्मानमित्यादि
दरतं क्रमारोपयति । वरस्य मन्त्रः । अश्मानाश्चपर्यवस्थितयोः गाथागानं । आचार्यस्य सरस्वति प्रे
दमविति । परिक्रमणं । निर्मन्त्रिः स्त्र्यपाठकैः स्त्रियां निवदन्ति । तुभ्यमग्ने पर्यवहन्निति वरस्य मन्त्रः ।
उदकुम्भं दक्षिणेन ब्रह्मासदनमुत्तरेणाग्नेः परिक्रमणं । एवं द्विरपरं लाजादि । चतुर्थे त्र्यमणे आ
चार्यः शूर्पकुष्ठया सर्वान् लाजानग्नौ प्रक्षिपत्यञ्जलौ । भगाय स्वाहेत्याहुतित्रयं मन्त्रावृत्तिः । इदं भ
गाय । उपाणिग्रहणादि लक्ष्मणान्तं तूष्णीं । वध्वा सहाङ्गुष्ठग्रहणं । त्रिः परिणीतायोपविष्टयोस्त्वा
मन्वारब्धे जुहोति । प्रजापतये स्वाहा । इदं प्रजापतये । उदीचीं सप्तपदानि प्रापयेत् । वधूरेकमिषे वि

कुत्वा नयेत्वेक्मादिस्तत्र तिमैत्रैः प्रयोगः। उदकुल्लाडु ए कंठदीत्वा आचार्यो वधूमूर्द्धन्यानिषेकं कु
र्यादापः शिवाइति। आपाविष्ठेति सृतिसृक्तिः। स्वयमुदीक्षास्वेति आचार्यप्रेषः। वधूः स्वयमुदीक्ष
तेतच्चक्षुरिति। वरस्य दक्षिणहस्तेन वधूः दक्षिणांसं समभिमृशदयालं तत्र नं ममव्रते तदइति अपि त्रि मंत्र
णं स्तु मंगलीरियं वधूरिति। ईशान्यां दिशि चतुरिका मध्ये अन्तः गुशादशाकरणे। तन्मध्ये आतृदु
ह वर्म निक्षिप्ते। प्राग्रीवं उत्तरलोमं च्चात्रादिनात्र संवेधिनश्चतां वधूमुन्मथ्याएतस्मिन्न्यारिंद्र तवर्मणि
उपवेशयति। इद्रगावो निषीदंत्विति। आगत्य स्त्रीनेगुपविशति। अन्वारब्धे अग्नये स्विष्टकृतेस्वा
हा। इदमग्नये स्विष्टकृते। संस्रवप्राशनं मार्जनं पवित्रप्रतिपत्तिः। वरदानं ब्रह्मणे। आचार्यवरं
दानं वधूवस्त्रस्त्रयोपाठाकत्य। अत्राष्टमत्या अधिरथं गं वं शतं जामाताश्वशुरायदद्यात्। अस्त
मितेध्रुवं मैवमीक्षस्वेति प्रेषः। वधूध्रुवमीक्षते ध्रुवमसीति [illegible] पतिकुले भूयासमिति एवं ब्रूयात्। विवाहस्या ६

मवरं नैव कुर्यात् बर्हिर्लमादि उपलेपमनं प्रदेशं तं त्रिरात्रमक्षारालवणाशिनौ स्यातां। अधःशा
य्यातां स्ववस्त्रं मिथुनप्रतिषेधः द्वादशरात्रं षड्रात्रं त्रिरात्रमंततः॥ इति विवाहः समाप्तः॥ ० अथान
तेंगवद्धमयन्तेइदं प्रायश्चित्तं यस्मिन्स्थाने अन्तर्गो स्यात्स्पष्टेतत्स्मिन्नुपलिप्य उद्धृतावोक्षिते
विवाहाग्निमुपसमाधाययाज्यभागांते विशेषः आज्यस्थालीद्वयं दक्षिणार्थे धुर्यो दक्षिणा द्वितीया
ज्यसंस्कारनिर्वापः अधिश्रयणं पर्यग्निकरणं उद्वासनं उत्पवनं अवेक्षणं इहरतिरिष्ट स्वाहाका
रांस्ते तमः षट् इदमग्नाय यागः महाव्याहृत्यादि दक्षिणादानांतं अन्यथानमुपवेशनं तस्मिन्व
रस्यापावेशनं वध्वं वा प्रतिज्ञात्र इति यज्ञांते अन्वाहार्यमितिश बर्हिर्लमादि ब्राह्मणाताजनांतं
इत्यक्तेनेदप्रायश्चित्तं॥ ० चतुर्थीकर्म तत्र विधिः चतुर्थीतिथ्यां अपररात्रे गृहमाधाय क्षिप्राग्निमु
पसमाधाययज्ञस्तरणादि आज्यभागांते विशेषः प्रत्यक्षब्राह्मणउपवेशनं उत्तरतउदपात्रनि

ध्यनं ततः गृणीता। स विंशतिः समिधः। गृहीत्वा प्रजापतये जुहुयात् शुक्लाग्नि। एवं चतुर्थ्यं प्राजापत्येन
सौथं न गृहीत्वा सुरसद्देपः। चतुर्थे ब्रह्मणि। ब्राह्मणे। प्रजापतये वा जुहुयात् प्राग्नि। सन्नत् ब्राह्मणं। त्रिः प्रद
लनं चतुर्थेन आद्येन अपणं। आज्यं तागानं ततः अन्नप्राय श्रितइति पवाज्या कृतयः। कृत्वा कृत्वा
उदपात्रे संस्त्रवत्रद्देपः। इदमग्नये इदं वायवे इदं सूर्याय। इदं ब्रह्मणे इदं गन्धर्वाय इदं प्रजापत
ये। वरस्याद्देवतात्यागः। उदपात्र स्यादकमादाय संस्त्रवामिश्रयातेपातिद्मी तावमादि मिययास्तह्य
वमतं मूह इन्ध्यातिषेको नामादेश न वक्ष्य वरस्य मंत्रः। स्थालीपाकस्य प्राशानं वक्ष्यः। प्राणेस्ते प्रा
णान् संदधामीति प्रति मंत्रं। वर्चाजि। महाव्याहृत्यादि स्विष्टकृदंतं। आज्येन स्विष्टकृत। संस्र
वप्राशनादि ब्राह्मणं तोरणांतं। वरस्थाने शर्मपात्रे॥ ७॥ चतुर्थीकर्मसमाप्तं॥ पाकयज्ञानि
रूप्यंते। चत्वारः पाकयज्ञाः। हुतः अह्नात होमः। अहुतः स्वस्तरा होमः। प्रहुतः पक्वादिः। प्राशित ७

सर्वासां पञ्चसिद्धाय सर्वश्रपयित्वा ब्राह्मणान्नं तोजयेत्। प्रथमो ब्रह्मयज्ञः। विश्वदेवानंतरं स्व उप
पदकर्माणि कुर्युः। आवसथ्याग्निर्विदिष्ठ ह्यात्। तानि लिख्यंते। विवाहः। चूडाकरणं। उपनयनं। क्ष
त्रान्तं। सीमान्तोन्नयनं। आवसथ्याधानं। दारकालः। न्नाटकस्य। न्नाटमतश्च त्राहणं धनविभाग
नावत ४ काले। आवसथ्याधानादीनि कर्माणि। प्रथमं लिख्यंते। आवसथ्याधानं। विश्वदेवार्थं श्राद्धं मासि
कावक्षनं। विश्वदेवश्च ब्रह्मयज्ञान्तं। अदत्तादानम्। सायंप्रातः। पञ्चादिः। पितृयज्ञः। श्राद्धं। द्वितीयप
त्नादिश्च उपाकर्मेत्यं। श्रवणाकर्मादिषु स्त्राराहणं तेन नवप्राशनं शारदं संतयाः। अष्टकागवः। प्रथ
सर्पः। गायत्रः। आश्वाश्वयुजः। एतांवसथ्याग्नौ कर्माणि। गर्भाधानाद्युपनयसंस्कारः। हस्त्यारोहणं। ना
आवसथ्याधानकालानि लिख्यंते। आवसथ्याधानं ब्रह्मचर्यानंतरकाले दारकाले न्नाटरणं धनविभागका
ले वा। दायाद्यकाले वा। अमावास्यायां वा। विशाखस्यामावास्यायां वा। शुक्लपक्षेन नक्षत्राधानं वा।

पितरि चैतेन एकादशाहे वा । तदा शुक्लपक्षे । एते आवश्यकाः पक्षाः ॥ योनयो लिखिताः । वैश्यस्य वसन्त-
पात्राग्रहणादग्निमाहृत्याग्निस्थापनं । यावद्वृत्तिं वैश्यस्य संनिवेशवासः । अस्मो शांते वैश्यकुलादग्निमा-
हृत्य अग्न्यास्तवेशायश्चित्तं संस्थाअनेन विधिना यावद्वृत्तिं वर्तयेत । गंगतीरिणी अगतीरिणी वा द्वि-
तीयः पक्षः ॥ अन्यब्राह्मणादाहृत्य सो शांते वा उपाश्रय पक्वो ब्राह्मणेन तो जयित्वा वरं ददाति अ-
दानीप नेन विधिना यावद्वृत्तिं वर्तयेत । तृतीयः पक्षः ॥ विधि लिखितं । मातृपूर्वकं श्राद्धं सर्वत्र तत्रान्यतत्र उपा-
दाय लिखितं । स्वकोपग्रहः सर्वत्र । आअन्येऽकृत्वोपग्रहः । उपयमनकुशादानादि । उपयमनकुशाः ।
आचार्यस्य स्वयं गृहीत्वा अग्न्यागारकरणं । समचतुरस्रं पंचारत्निं दक्षिणपूर्वे द्वारं । द्वारनिवेश । जाबा-
लश्रुतिरूपलब्धं होमसमर्पणं दम्पत्योः । परिसमूहनं । संस्थिते आचार्यायदानं । अध्याहरणं । सर्वे वै-
श्यकुलं वरीषयाः । अरणिपक्षे । कात्यायनपरिपठितस्थाल्याग्निचतुष्टयस्याग्निमाहृत्य अन्यत्रा ८

हस्य' अग्न्यगारमध्ये स्थापनं' दिवा अशनं दंपत्योः रात्रौ वा स्वपदन्निन्नाबेयं' उपास्तमनकाले
अग्न्यगारस्य पूर्वेण कुशापरिशङ्कुरवस्थतिष्ठतः यजमानस्य जपः। देवाः पितरः पितरो देवा यो द-
मस्मि स सन्यजे' यस्याहमस्मि न तमंतरयामि स्वं म इष्टं स्वं श्रांतं स्वं हुतमस्तु' पूर्वेण प्रविशति'
दक्षिणेन पत्नी पश्चादपरूपविशतः' दादितः पत्नी' अश्वत्थशमीगर्भारणिद्वयोत्तरअपादेऽग्नेगस्य'
द्वस्तमप्रमाणयजमानाय प्रयच्छति' अधस्तान्निकृत्या अधरारणीं पत्नी रक्षति' अरणिप्रमाणं यंत्री
त्रिखाते चतुर्विंशत्यंगुलादीर्घं विस्तरे षडंगुलां' षडंगुलमुत्सेधं अरण्यायाज्ञिकाविदुः। इदम-
रणिप्रमाणं' द्वादशांगुलं खादिरं वा त्रैणं वालमिश्रस्त्रविष्टे तेन्यामणमात्रेण नेत्रेण' अप्रस्ता ने-
तेऽग्न्यगारे अजवंधनं' वाज्यसाध्यं निर्वापः। रादितमानं दुर्हं दुम्भर्तं तास्मिन् पात्रे चतुष्टयमा-
त्रिः प्रसृतिमात्रे पात्रे' तंडुलान् स्थास्यामवक्षयामि: प्रक्षाल्य चरु तांयादवं अंगुलेष्टरकं दद्याश्चयेद

९

उद्वासनं तस्यैव मध्ये गर्त्तकरणं लौकिकेनाग्निना गर्त्तं पूरयित्वा तस्योपरि अश्वत्थस्य समित्त्रयं अन्यस्य
वा हुते नाग्न्युपसमिन्धनं । समिन्धाग्निमिति प्रत्यृचं तिस्रः समिदाधानं सर्वत्र । उपविश्य सुसमि
द्धायेति जपः । उत्थाय द्वितीयसमिदाधानं तथैव । तृतीयमुपलक्षितं । वानुष्टुप् आ इयं एहीत्वा अग्न्यगारा
न्निःक्रम्य आचार्येण तत्र ब्राह्मणानुयन्त्र रः प्राङ्मुखानुपवेश्य पश्चात् दास्य इदमासनमित्यासनं
दद्यात् तत्र उदने प्राश्य आचान्ते तस्मै किं विद्वन् दक्षिणां दद्यात् कुंदा सिद्धायं तामिति ब्रूयात् स्वस्तिवा
च्यं दत्वा स्थालीपक्वादात् लतनं अग्न्यगारं प्रविश्य आचार्यो हस्तेन ब्रह्मौदनं इच्यात् तस्यैव वरदा
अस्य ब्रह्मौदनस्य सम्मृज्य शेषं वरो दक्षिणा अर्धार्यां तं ब्रूयात् मदं स्तप्रदेदं मयापि दत्तः । रुद्राय त्वा
महत्वं वरुणाय दादतुरस्या स्वतत्र मज्ञीय प्राणदात्रय अधिवाया मह्यं प्रतिग्रहीत्रे । द्यौस्त्वा ददातु पृथि
वी प्रतिगृह्णातु इति प्रतिग्रहमन्त्रः । काष्ठशकलैर्गीरणं । इध्मायां यजमानस्य । जागरणं । कृष्णा ८

१ गोमयस्य निषेधं ... +१

यां रात्रौ अग्न्युपशमनं वा तस्य कार्यं ... इति विशेषः। वाग्यमनं दंपत्योः। अग्निस्थाने द्वादशाङ्गुलं खा
दिरं कीलं निहत्य मध्ये त्रिभागमूले तु ऊर्ध्वाङ्गुलानि ... मण्डलं परिलिख्य तस्यैव परिसमूहनं
कुशैः उपालेपनं गोमयात् एकेन स्फ्येन उल्लेखनं तस्यैवोद्धरणं हस्तेन ... तस्योत्तरता नि
नं एतत् पंचपदार्था अग्निस्थाने संस्काराः तत्र विशेषः ... उल्लेखनान्वारब्धे ... हिरण्यनिधानं
दके नात्म
सं ८
कुशस्थाने अन्वारब्धे अजिननिधानं आश्वकर्णनिधानं ... एते
पंचपदार्थाः सर्वत्र अग्निस्थापने प्रादक्षिण्येन मंडलमध्ये अरणी अग्निमन्थनं स्थापनं अधराराण्याः
पूर्वदिशाजे दशाङ्गुल द्वयोर्भिकरणं उत्तरारण्या ईशान्यां दिशि अष्टाङ्गुलप्रमाणे मंथनं मूलं ...
विश्य अथ देवदेवाय ... मंथयेत्। अग्नेः प्रतिग्रहणाय आरण्यात्पलकं कर्पर ...
रणं जाते वरदानं एकेन मन्त्रेण ... इति धूमायमाने ... प्रक्षेपः प्राणमन्त्रे ते ... अनेन मंत्रेण
अश्वमानायति विशेषः। अश्वमानीय सर्वद्वारे ... स्वस्तिश्च उदिते मंथनं दंपत्योः। त्रिर्वेष्टितेन प्रदक्षिणं ... येत् १२

नरपिश्चासयदृणं अमृतं प्राशनं आदेशं अनेन मंत्रेणादाकृत्रशेषः ज्वालनं प्रज्वलितस्य अग्नि
स्थापनं निक्षणं स्तुतिः आदित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधे अज्ञुकस्यचा अश्वोस्मर्यः
अडस्य वा प्रक्षाज्जुतिहोमः आज्यनिर्वापः अक्षिश्रयणं स्रुक्स्रुवस्यकात्यायनपरिपठितं
स्वस्वेमार्थः आज्योद्वासनं पवित्रात्यो उत्सवनं अवेक्षणं चतुर्गृहीतग्रहणं वर्थं नस्रुक्स्रुवं
परिस्तरणं तिष्ठं समिदाधानं उपविश्य अन्वारब्धे प्रजापतिं अभिध्यायन्वा स्वाहाकारेण होमः
इदं प्रजापतये इदमग्नये वरं ददामि अनेन मंत्रेणा वाग्निमर्च्यः वरदानं अदातहोमः तिष्ठं समि
त्रयप्रक्षेपः उपविश्यपयुदप अभिध्यायन्वा स्त्रीहोमः द्वितीयाहुतिं गृह्यपात्रान्तरेणावादिप्य
तृतीयाहुतिं गृहीत्वा सूर्यं ध्यायन्वा स्त्रीहोमः चतुर्थीमाहुतिं गृहीत्वा तस्मिन्पात्रे प्रक्षिप्य तोय
कतृगृहीत्वा प्रजापतिं ध्यायन्वा तृतीयाहुतिहोमः तं त्रहोम अयं विधिः अयं अपराणवृदाः विश्व १०

पक्षे अबंधपक्षे च विकल्पिकपदार्थानां मध्ये वौ आज्याभिघः । अपरेतु नः स्रुचः कालं आवथ्या
कानमित्कृति । पक्षे इयदिवाचा उष्णारथः । अरणि पक्षेतु नश्याउष्याश्या निवृत्तिः । विश्य क्लीब
लीबपक्षे तेन वचाउ आज्यपवनो स्रग्रैः । तेनैव यावज्जीवं ववर्त्तनीयं । विश्यकुलीवरी बपक्षेमि
मानीयत्रितागेन चतुर्दशांगुले मंडलं परिलिख्य पवन्तस्त्वारान तचा । ततः उल्लिख्य तदा
क्षिरण्य निधानं उभाइक्कार नर्वापः । पंचाशाछ्क्रराहृतं । एवं क्षिप्तेनिधानं तर्जुवं अथवा
स्थवाउतपतत्रलेनादद्धइच्यनेतमंत्रेण । कालेउ वंधना । दिवाउष्णायरथ वरदानातं कर्म्मसमा
ततस्मिन्न्यस्मो उत्तिहोमः । होमदानं वा दक्षिणाता ब्रह्मासनादि आघारान्तागाते विशेषः । प्रद
ओं अग्नये पवमानायाग्नये पावकायाग्नये शुचाय दिघे ऊष्णं दृष्ट्वामिश्र्वकज्जलं । प्रोक्षणं । अग्नये पव
वमानायाग्नये पावकायाग्नये शुचये दिधैत्वा उष्णं प्रादामि । आज्यभागान्ते आज्यनाष्टहोमः । च

न्तो अग्ने । इदमग्नीवरुणाभ्यां । सत्वन्नो अग्ने । इदमग्नीवरुणाभ्यां । इमम्मे । इदं वरुणाय ।
तत्वायामि । इदं वरुणाय । ये ते शतं । इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्व-
र्केभ्यः । अयाश्चाग्ने । इदमग्नये अयसे । उदुत्तमं । इदं वरुणायादित्यायादितये च । नवतन्त्रः । इदं जा-
तवेदोभ्यां । स्थालीपाकहोमः । अग्नये पवमानाय स्वाहा । इदमग्नये पवमानाय । अ-
ग्नये पावकाय स्वाहा । इदमग्नये पावकाय । अग्नये शुचये स्वाहा । इदमग्नये शुचये । अदित्यै स्वा-
हा । इदमदित्यै । स्थालीपाकेन व्रतस्थाजतयः । अयास्याग्न इत्याज्येन । इदं देवेभ्यो गातुवि-
द्भ्यः । ॐ नरष्टं च स्वष्टं वत् । महाव्याहृत्यादि प्राजापत्यं तं । बर्हिर्होमः । प्राशनं मार्जनं । पवित्रप्र-
तिपत्तिः । ब्रह्मणे वरदानं । सर्वप्रायश्चित्तं । प्रणीताविमोकः । ब्रह्मतोऽजनसंकल्पः । कर्मापव-
र्गसमिधः । उत्सर्जनं ब्रह्मणः । उपाकर्मजनमास्पाप्रक्षेपः । आवसथ्यस्याक्षनसमर्द्धार्थं यथा ११
स्थालीपाके नस्विष्टस्य तू ॐ नरयाश्चान्नस्याज्येन ॐ नरष्टं

संपन्नेनान्नेन रक्षितपर्यन्तेन तोजनेन त्रयोविंशतिब्राह्मणानहं तर्पयिष्ये भगवत्यः कर्मांगोद
वताः प्रीयंतां आत्मवाससी पत्न्या वाससी च अध्वर्यो तुभ्यमहं संप्रददे मयापि दत्तं हेदस्यतये
व्रामहं च वरुणो ददातु सोमः तत्त्वमशीय गृहेषु भिमे यामहं त्वत्र गृहीत्वा प्रतिगृह्य मंत्रः यजमानस्य
मांगल्यकरणं आवसथ्योपाकर्म अपरं पूर्वोक्ते मणिकावक्षाणां मातृपूर्वकेनादीक्षुरवं श्राद्धं त
स्मिन्नाग्नौकरणं तत्र विधिः। घृतप्लुतमन्नमादाय यज्ञोपवीतिना सौ करिष्य इति पृष्टः कुर्विति अनु
ज्ञातः अग्नेः परिस्तरणं दक्षिणं जान्वाच्य मेक्षणेनाहुतिद्वयं अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा इद
मग्नये कव्यवाहनाय। सोमाय पितृमते स्वाहा इदं सोमाय पितृमते। अपसव्येन मेक्षणप्रक्षेपः अ
ग्नौ परिशेषमन्नं पितृपात्रे आहुतिद्वयं हुत्वा शेषमन्नं पिण्डदाने प्रक्षेपः स्फ्येनोल्लिखनं अपहता इ
ति उदकोपस्पर्शनं प्रागग्रेषु उल्मुकनिधानं। रेखायां ये रूपाणीति। उदकोपस्पर्शनं लूनाः दर्भाः पिं

उदानो तेद्दक्षिणावर्त्तनं। आत्मनातुरस्यैव स्वस्यैव प्रत्यावर्त्तनं। अवनेजनं वस्त्रवस्त्रवतं। नीविविस्रंसनं। नमोवइत्यंजलिकरणं। स्वत्राणिप्रतिपिंडं त्रेधोपवस्तद्वइति। कालेजङ्घाभिच्यपानिष्ठकः। पात्रे
पिंडानां स्थापनं। अवघ्राणस्स्त्वेन। लूनदर्भानाम यज्ञासनं। उत्सुकस्य च। ज्ञावंनादीमुखस्व
स्ता। आस्फदयिाकप्रदक्षिणमुपचारइति। श्राद्धकल्पेपठ्यते। श्राद्धानन्तरंमणिकावक्षानं। तत्र
विक्षनं। शालायाउत्तरपूर्वस्यांदिशिस्थपवदवटखननं। अन्यादानंदद्यस्यति। अवटपरिलि
खनमिदमहमिति उदकोपस्पर्शनं। खननं। कुशीवस्यप्रांवोद्धरणं। अवटेकशास्तरणं। उप
क्षेतानं। अरिष्टकानु। सुमनः। कपर्दिकाश्च। रद्धिवृद्धि सर्वोषधी। दधिदूर्वा शमीपत्रं चंदन
सर्षपादि। अन्यानि चापि मंगलानि प्रक्षिप्यतातामणिकावक्षानं। स्नुच्छ्रो सोद्यारस्पर्शं नूरि
येवमंत्रं। मणिकेत्रपांसेकः। आपोरेवताइति। आपोदृष्टेति त्रयस्त्वंतिस्रततिः। ततोब्राह्मण

सोऽन्नं तु स्विन्नतायां वैश्वदेवार्थपाकश्रपणं। मणिकोदकेन च प्रथमप्रयोगे मातृश्राद्धं। अन्तस्थे वैदे
शमादाय घृतेनाभिघार्य आस्तुरणाय विश्वदक्षिणं जानुं चाच्य पर्युक्ष्य हस्तेन होमः। कुमारापथद्रष्ट्र ब्र
ह्मणे स्वाहा। इदं ब्रह्मणे। प्रजापतये स्वाहा। इदं प्रजापतये। गृह्याभ्यः स्वाहा। इदं गृह्याभ्यः। कश्य
पाय स्वाहा। इदं कश्यपाय। अनुमतये स्वाहा। इदं अनुमतये। अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा। इदमग्न
ये स्विष्टकृते। उदकोपस्पर्शनं। गृहलोकान्ते स्विष्टकृद्धवतो बलिमध्ये उदकासेकः। सोदके ब
लिदानं। प्राक्रत्यर्द्धप्रमाणं। इदमध्ये तु ततगृह्याभ्यो नमः। इदं गृह्याभ्यः। प्राक्संस्थं। पर्जन्या
य नमः। इदं पर्जन्याय। अद्भ्यो नमः। इदमद्भ्यः। पृथिव्यै नमः। इदं पृथिव्यै। द्वार्योः प्राक्संस्थं। धा
त्रे नमः। इदं धात्रे। विधात्रे नमः। इदं विधात्रे। गृहमध्ये मनुपरच्छेदः। सर्वेस्यादिश्यपवर्गश्चावाय
वे नमः। इदं वायवे। प्राच्यै दिशे नमः। इदं प्राच्यो दिशो। दक्षिणगन्तावायवे नमः। इदं वायवे। इदं दि

विश्वेभ्यश्च भूतेभ्यो नमः इदं विश्वेभ्यश्च भूतेभ्यः ७

णायै दिशे नमः इदं दक्षिणायै दिशे। प्रतीच्यां वायवे नमः इदं वायवे। प्रतीच्यै दिशे नमः इदं प्रतीच्यै
दिशे। उदीच्यां वायवे नमः इदं वायवे। उदीच्यै दिशे नमः इदमुदीच्यै दिशे। भूमिमध्य आगत्य प्रा
ङ्मुखस्तिष्ठन् वायवे नमः इदं वायवे। ऊर्ध्वायै दिशे नमः इदमूर्ध्वायै दिशे। ऊर्ध्वमुत्क्षिप्य। ऊ
र्ध्वं निरीक्षते। वायवे नमः इदं वायवे। अवाच्यै दिशे नमः इदमवाच्यै। अधस्तान्निरीक्षते। गृह
प्रविश्य मध्ये बलित्रयदानं प्राक्संस्थं इदं ब्रह्मणे नमः इदं ब्रह्मणे। अन्तरिक्षाय नमः इदमन्तरिक्षाय। सू
र्याय नमः इदं सूर्याय। तेषामुत्तरतः सन्निधौ प्राक्संस्थं विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः इदं विश्वेभ्यो दे
वेभ्यः। तयोरुत्तरेण उषसे नमः इदमुषसे। भूतानां पतये नमः इदं भूतानां पतये। प्राची
नावीतिकरणं। तेषां याम्यां दक्षिणतः सव्यं जान्वाच्य पितृतीर्थेन पितृभ्यः स्वधा नमः इदं पितृ
भ्यः। अप उपस्पृश्य। यज्ञोपवीतिकरणं। उत्तरार्द्धे वैश्यादिपात्रनिनयनं। यक्ष्मैतत्ते इदं यक्ष्मणे। १३

पर री मो४

सामायपिद्यमेतस्वाप्दाऽदंस्तोमायपिरमेसं प्राचीनावीतीकरणं मेद्धं प्रद्वेपः आग्नेद्धं दिलेनाप
रणेवाद्दक्षिणाग्निं मुखाप विश्य दक्षिणसंस्थारेखाकरणं अपहता इति उदुकोपस्पर्शनं तस्या
पारेण उल्मुकनिधानं ये रूपाणीति उदपात्रेण णं सर्वं जाचाचरेखाया उपरि त्रिषु स्थानेषु दक्षि
णासंस्थमवनेजनं पितृत्र त्र तिष्ठुषिष्ठु अमुकसगोत्रपितः अमुकशर्मन्नवनेनिक्ष्व अमु
कसगोत्रपितामह अमुकशर्मन्नवनेनिक्ष्व अमुकसगोत्रप्रपितामह अमुकशर्मन्नवनेनिक्ष्व रे
खाया उपरि सदाच्छिन्नस्तरणं तासां उपरि पिंडदानं अवनेजनवत् अवनेनिक्ष्वस्थाने एतत्ते
तिप्रयोगः पिण्डानामुपरिस्फुरियथा न भवति तथा नतं पाणिप्रक्षालनं आचमनमेके इच्छन्ति प्र
तिपिंडमुदुकोपस्पर्शनमिति तारः अत्र पितरः रति जपः ऊर्णाप्य यहणं सर्वं वाऊमन्त्वा दक्षिणो द
क्षुखउपविश्य पिंडान् ध्यायेत् आतमनेयावत् तेने वा वर्तनं अमीमदंतेति जपः अवने

उनेनशेषं पूर्ववत् । पिंडानामुपरि नीवि विस्रंसनं नमो वः पितर इति । उत्तानाभ्यां हस्ताभ्यां संपुटेनांजलिः
सूत्राणामन्यतमं प्रतिपिंडं प्रक्षिपेत् एतद्व इति । ऊर्जं मिश्रेण वा सेकः प्रत्येकं निनयनं पिंडानामुप
रि । स्थाल्यां पिंडाघ्राणं भक्षणं । अवघ्राणं । अपोसनं दक्षिणादानं स्वधाकृपः । अपसव्येनोल्मुकस्याव
यज्ञोपवीतिकरणं । उल्मुकोपस्पर्शनं । देवतात्यागानामभावः । यजमानस्य पितुः । अथानुपदे
विशेषः यजमानस्य पितामहः यजमानस्य प्रपितामहः । अवघ्राणमभावः । शेषं पूर्ववत् । यदि पत्नी
पुत्रकामा ततः मध्यमपिंडं प्राश्नाति । आधत्त इति । श्राद्धे तर्पणादि । तत्र विशेषः आमरनंतरं
चित्रुरिन्द्राग्नी वैश्यदेवोऽश्वदक्षिणा होमः । शेषं पौर्णमासवत् । देवतात्यागविशेषः । इदं विष्णवे इदमि
न्द्राग्निभ्यां दाति तस्य विष्णुस्थाने अग्नीषोमीययागः । ऐन्द्राग्नस्थाने ऐन्द्रः । देवतात्यागः इदमग्नी
षोमाभ्यां इदमिन्द्राय । शेषं पूर्ववत् । आग्निहोत्रिणः दक्षिणाग्नौ पिंडपितृयज्ञः । अपासनं एवं दर्श १७

तंडुल

समाप्तः ॥ ३ ॥ अथौपासनिकस्योपासनस्यावरणं पौर्णमास्यां अथौपासनं गृहीत्वा शिष्टैः परिस्त
रणं कृत्वा तं गृह्णाति प्रथमे मासि अग्न्याधानं वा अंगलोतपरिस्तरणादि आज्यभागान्तं विशेषः
पुमादि प्रातः तरं तमेकं मे कर्म प्रवक्ष्यते पौर्णमासादि दर्शान्तं एकैकं वस्त्रेणैव आम्यासिद्धा अक्षतधानाः
शिष्टं पक्व्यावर्द्धं यस्य पात्राणि शास्ति स्वस्ति स्वस्ति समिधः दधि तिलाः आज्यभागानन्तरं पृथिव्यै स्वाहा
इदं पृथिव्यै अग्नये स्वाहा इदमग्नये ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यः ऋग्वे
दविहिता एताश्चतस्रः अन्तरिक्षादि चतस्रो याजुर्वेदिकाः वेदिव्यादि सामवेदिकाः चतस्रः दिव्यः
इत्यादि चतस्र आथर्वणिकाः प्राजापत्यादि सप्त चतुर्वेदस्य समस्तहोमः प्रतिवेदं पञ्च अन्तरिक्षाय
स्वाहा इदमन्तरिक्षाय वायवे स्वाहा इदं वायवे ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे छन्दोभ्यः स्वाहा इदं
छन्दोभ्यः दिवे स्वाहा इदं दिवे सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे छन्दोभ्यः स्वाहा

इदं छन्दोभ्यः । दिग्भ्यः स्वाहा । इदं दिग्भ्यः । वेदसमसे स्वाहा । इदं वेदसमसे । ब्रह्मणे स्वाहा । इदं ब्रह्मणे
छन्दोभ्यः स्वाहा । इदं छन्दोभ्यः । प्रजापतये स्वाहा । इदं प्रजापतये । देवेभ्यः स्वाहा । इदं देवेभ्यः । ऋ
षिभ्यः स्वाहा । इदं ऋषिभ्यः । श्रद्धायै स्वाहा । इदं श्रद्धायै । मेधायै स्वाहा । इदं मेधायै । सदसस्पतये स्वा
हा । इदं सदसस्पतये । अनुमतये स्वाहा । इदमनुमतये । अद्भुतमध्मनाभ्यामः सदसस्पतिमिति । इदं
सदसस्पतये । सावित्रं पठन्ति । अडुं वर्यस्तिस्वरास्तिस्व आदौ दध्यक्रराज्ञोस्तपलाशाहृतानाक्ताः सावित्र्या
इदं सावित्रे । मेत्रावृत्तिः ब्रह्मचारिणः पूर्वकेणन त्रिभिर्मेत्रिव्यत्यासेन । एवं द्विरपरं । सर्वै अप्र
तध्मनानन्दायेति । अप्रवर्वयन्तः । शंनो नवंत्विति । दधिक्राव्ण इति दधिभिन्नद्वयेषु । आचमनद्वयं । हस्ते
नाक्रम्य तिलानुयावन्तो शिष्यगणमिच्छेत्तावतस्तिलान्गृह्णाति । एमस्तस्य विद्वरिति । इदं सावि १८
त्रे । शुक्रज्योतिरिच्युक्त्वा केननवा सप्तर्षे नौदेवताः । इदं शुक्रज्योतिषे । इदं चित्रज्योतिषे । सत्यज्यो
सप्तर्षे

तिश्च ज्योतिष्मते' शुक्राय' ऋतपाय' अत्यंहसाय' ईदृक्षे' अन्यादृक्षे' सदृक्षे' प्रतिसदृक्षे' मिताय' सं
मिताय' सभरसे' ऋताय' सत्याय' ध्रुवाय' धरुणाय' धर्त्रे' विधर्त्रे' विधारयाय' ऋतजिते' सत्यजिते'
णाय सेनजिते' सुषेणाय' अंतिमित्राय' दूरे' अमित्राय' गणाय' ईदृक्षासः' एतादृक्षेभ्यः' सदृक्षासः' प्र
तिसदृक्षासः' मितेभ्यः' संमितेभ्यः' सभरसेभ्यः' मरुद्भ्यः' इदं स्वतवसे' प्रघासिने' सांतपनाय' गृहमे
धिने' क्रीडिने' शाकिने' उज्जेषिणे' इदं इंद्राय दैव्याभ्यो विड्भ्यः' मरुद्भ्यः' सांतपनेभ्यः' महाव्याहृत्यादि
दक्षिणादानांतं' अत्राध्ययने स्विष्टकृत्' शिष्यगणस्य प्रत्यङ्मुखस्य उपविष्टस्य ॐकारमुक्त्वा त्रिः श्वसा सि
बृ वित्रीमनु अध्ययनान्प्रूयात् मंत्रब्राह्मणायाः संख्यानि वक्तव्यानां पर्वीणि' छंदोगानां स्तुतानि
अथर्वणां सर्वं जपंति सर्वं नास्त्विति' त्रिरात्रं नाधीयीरन्' लोम न खानां निकृंतनं' एकशाखस्यासं
त' बर्हिर्भिमादब्रास्तणाज्ञनांतं' अपासज गृहणारणो' वैश्वदेवः पूर्वं श्रवणेनश्रावणस्य पंचमी'

हस्तेन वा। अनौपासनिकस्याप्यध्वयस्य नेमेव विशेषः। लौकिकाग्निः॥ अर्द्धवत्समास्तानधीयास्त्वे
सुः॥ अर्द्धसप्तमास्तान्वा। इमामृचं जपंति। उत्ताकवीरुवायायानोधर्मः परापतत्। परिस्तरणानिध
न्मिर्णो विरच्यास्तन्नि विस्तृजामहे। इत्यस्य मंत्रः॥ त्रिरात्रमुक्त्वा मध्यतः ततो ज्ञातास्तु अस्य स्नानादनंत
रं तर्पणं। प्रथमप्रयोगे मातृश्राद्धं। पौषस्य राद्धिण्यां मध्यमायां वाष्टकायां उत्सर्गः। अग्निर्देव
स्तृप्यतां। छंदांसि तृप्यंतां। वेदास्तृप्यंतां। ऋषयस्तृप्यंतां। पुराणाचार्यास्तृप्यंतां। गंधर्वास्तृप्यंतां।
इतराचार्यास्तृप्यंतां। अहोरात्राणि तृप्यंतां। अर्द्धमासास्तृप्यंतां। मासास्तृप्यंतां। ऋतवस्तृप्यंतां। सं
वत्सरस्सावयवस्तृप्यतु। आचार्यस्य पितृन्। तत्र प्रयोगः॥ अमुकसगोत्राः आचार्यपितरः अमु
का अमुकशर्माणस्तृप्यध्वं। स्वधा। अमुकसगोत्राः आचार्यपितामहाः अमुका अमुकशर् १९
माणस्तृप्यध्वं। स्वधा। अमुकसगोत्राः आचार्यप्रपितामहाः अमुका अमुकशर्माणस्तृ

धन्वं स्वधा स्वकीयपितृश्चैवं प्रयोगः। आचार्यश्चाह स्यालावः। सावित्री वत्स रक्षुद्य विरतास्म इ
तिव्रूयुः। वपनं अध्ययनादीनां व्रतं पूर्ववत्॥ ॐ श्रावण्यस्य पौर्णमास्यां श्रवणाकर्म। तत्र प्रथ
मप्रयोगमातरश्राद्धं परिस्तरणादि आज्यस्थाल्यासादनांतं। चरुस्थालीसंमार्थ कुशादि आ
ज्यासादनांतं तंडुलाः यवाः पिष्टं कपर्दिकाः एकं कपालं ताम्रिदर्वी उल्काम्बरश्चा शूर्पं कंक
ताश्रयः अंजनं अनुलेपनं स्रजश्च। उदकं दर्भ ड्डपलं वरश्चा पात्रासादनांतं स्फ्या पद्धति मोष
धीकरणं। ग्रहणं तंडुला। विक्षाल्यं वं श्रवणाय। श्रावण्यायो समिध्यस्य। वषीत्याजुष्टं गृह्णामि य
वानां इंद्राग्नजुष्टं गृह्णामि। पिष्टस्य। धनवाय। तोमाय जुष्टं गृह्णामि ग्रहणं। प्रोक्षणं पूर्ववत्।
चरार्धिश्रयणं। तदनंतरं कपर्दिकाधिश्रयणं। एककपालस्य च। यवाधिश्रयणं। पर्यग्निकर
णं। कपर्दिकायां पुरोडाशं कृत्वा। एककपालस्यापरिस्थितधिश्रयणं। पर्यग्निकरणं। सत्विषां। आ
ज्यंचरुधस्तेककपालानां युगपदधिश्रयणं। स्रुवप्रतपनादि बर्हिस्तरणांतं। क्षनानाम्बद्धासनं।

अल्याधनानां पृथक्करणं। तु विभागानां पृथक्करणं। वारारुद्रासनं। उत्ताडाशास्यच। उद्वासितानां
चरु। धना। सक्तु। उत्ताडाशानामनिवारणं। उपयमनकुशादानादि। आज्यभागांतं। अपाच्युत
पदाजघारणेदि इत्याहुतिद्वयं प्रतिमंत्रं। इदमच्युतपादे। इदमच्युतायवेदव्याय। स्थालीपाकेन
चतस्रः। विश्वावसुस्वाहा। इदं विश्वावसवे। श्रवणाय स्वाहा। इदं श्रवणाय। श्रावण्यै पौर्णमास्यै
स्वाहा। इदं श्रावण्यै पौर्णमास्यै। वर्षाभ्यः स्वाहा। इदं वर्षाभ्यः। धानावंतमिति धानाहोमः। इ
दमिंद्राय। घृताक्तानां सक्तूनां आहुतित्रयं। आग्नेयपांडुपार्थिवानामिति प्रतिमंत्रं। आ
ग्नेयपांडुपार्थिवानां सर्पाणामधिपतये स्वाहा। इदमाग्नेयपांडुपार्थिवानां सर्पाणामधिपतये।
स्वाहा। इदमच्युतवायव्यांतरिक्षाणां सर्पाणामधिपतये। अतिनः। सोर्यदिव्यानां सर्पाणाम
धिपतये स्वाहा। इदमतिनः। सोर्यदिव्यानां सर्पाणामधिपतये। एककपालस्य सर्वहोमः।
कृवायसो। माय स्वाहा। चरुधनासक्तुभ्यः स्विष्टकृत्तनू। अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा। इदमग्न 20

...वायवोमाय स्वाहा। इदं।

स्वाहा। इदमाग्नेयपांडुपार्थिवानां सर्पाणाम... मच्युतवायव्यांतरिक्षाणां ४

यस्विष्टकृत। महाव्याहृत्यादिदक्षिणादानांतं। सर्पिस्सिक्तकाष्ठस्यग्रहणं। दर्वी। कंकताः।
अंजनं। अनुलेपनं। स्रजः। उदकं च। एतान्याग्नीयनिःक्रमणे। उल्काधारणं। उल्का प्रज्वाल्यततः
निःक्रामति। बहिस्स्थंडिलमुपलिप्य। उल्कायां ध्रियमाणायां शेषदानं। मांतरागमनवाग्यतः सर्पा
नवानजयति। आग्नेयपांडुपार्थिवानामितिमंत्रं। अवनेनिक्ष्वेतिप्रयोगः। प्राक्संस्थं यथाव
निक्तं दर्व्या सिक्तनादाय बलिदानं। आग्नेयपांडुपार्थिवानामित्यादि सर्ववत्। एषतेबलिरिति
प्रयोगः। अवानजत्सर्ववत्। कंकतैः प्रलिखनं। आग्नेयादि प्रलिखस्वेतिप्रयोगः। अंज
नं। आग्नेयादि अंजस्वेतिप्रयोगः। अनुलेपनं। आग्नेयादि अनुलिंपस्वेतिप्रयोगः। स्रग्दा
नम्। आग्नेयादि स्रजापिनह्यस्वेतिप्रयोगः। बलिहरणं। सक्तुहोमवदेतत्प्रयोगः। सक्तुशे
षस्य स्थंडिले प्रक्षेपः। उदपात्रं बलिहरणानां प्लावनं। उपस्थानं। नमोस्तु सर्पेभ्य इतित्रि
भिः। सयावंतं गृहादश्वं कामायत नसर्पांश्च सुप्यश्चः। तावसंततं यादके स्मरया नि इमंत्रिः

लर व

परिषिंचनपरीयात्। न्ताश्चपाष्ठतपदाजहीति द्वाभ्यांस्वाहाकारमुधृत्य सन्नमंत्रेण। द्विस्तुस्त्रीं। द
वीम्स्य पृथ्विद्यांच्यउल्काश्यांप्रातप्यउल्काक्षरस्यप्रयच्छति। द्वारदाशमार्जनी। त्रयाणांयजमानाङ्ग
यतिल्काक्षरसार्वे आपाहिष्ठेतितिसृभिः। अर्घ्यग्रमन्त्रंनांस्थापनं। बर्हिहिमादिब्राह्मणेनो
जनं। तताधमनानां अश्वंडिनानांशाशानी। तदनंतरं तेश्वादेवः। तातास्तमितंग्निं परिवर्यी अव स्तमितं ४
नजनादिदद्यासिकृत्वानादायप्रदवंद्वलिंत्रयस्पदानं। प्रत्यवानेजनं। दर्वीतीर्थस्पप्रक्षालनं।
स्तमो निश्चनं। आग्रहायण्यां यावत्। उल्काक्षरणं। स्थंडिलालेपनं। वाग्यमनेच॥ ७॥ ना
ष्टपदापोसमास्यां मार्गशिर्षश्राद्धं। पायसेनइंद्रायज्ञ अश्वपचतुष्टय प्रागादिस्तरणी। स्तसंस्का
रादिस्तरणं। आज्यनागांतविशेषः। आज्यनागानंतरं पंचाज्याहुतयः। इंद्रायस्वाहा। इदमिंद्रा
य। इंद्राण्यैस्वाहा। इदमिंद्राण्यै। अजायैकपादस्वाहा। इदमजायैकपदे। अहिर्बुध्न्यायस्वाहा। इ
दमहिर्बुध्न्याय। प्रोष्ठपदाभ्यःस्वाहा। इदंप्रोष्ठपदाभ्यः। स्थालीपाकेनइंद्रायस्वाहा। इदमिंद्रा

य। अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा। इदमग्नये स्विष्टकृते। महाव्याहृत्यादि दक्षिणादानांतं। अग्न्युप
ला। नोऽस्तु मनस्तु मरुद्भ्यो बलिहरणं। चक्षुः शुक्रज्योतिरिति मंत्रं। कौण्डिकांते नमस्कारेण बलि
दानं। उपाकर्मवदेव नान्यागः। समस्पावर्जो उग्रंपत्नी मन्युसत्सम्पां मनसा मीत्राचारेण। इद
मुपायनी मायाध्वंतापाधुनग्न। सासखा न स्वालिप्य व्रविष्णुपायति। इंद्रदेवी रिति जपः। ब
हिर्हिमादि दक्षिणालाजनांतं। तदनंतरं विश्वदेवः॥ ७॥ आग्रयणपूर्णो पौषांतकाकर्म। अत्र मा
नस्थाली। परिसमूहनादि आज्यभागांत विशेषः। प्रागुदक्षिणायाः दधिमधुघृतस्पासादनं। प वरश्च
यसश्च। चरुग्रहणं इंद्राय जुष्टं गृह्णामि प्रोक्षणाय। आज्यभागांते स्थालीपाकस्य दधिमधुघृ
तेन मिश्रणं। एकादशान होमः। इंद्राय स्वाहा। इदमिंद्राय। इंद्राण्यै स्वाहा। इदमिंद्राण्यै। अ
श्विभ्यां स्वाहा। इदमश्विभ्यां। आग्रहायण्यै पौर्णमास्यै स्वाहा। इदमाग्रहायण्यै पौर्णमास्यै। शर
दे स्वाहा। इदं शरदे। अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा। इदमग्नये स्विष्टकृते। पयसा हविषा जं

कीत्वाञ्जलिना होमः। अविरलांगुलिना मनुष्यतीर्थेन। ऊनं मे पूर्यतामिति। इदमग्नये। महाव्या
हृत्यादि दक्षिणादानांत विशेषः। दधिमधुघृतशेषं वरो प्रक्षिपति। अमात्यावेक्षते। आपा
चिन्द्र इत्यनुवाकमुका अंत्रवाकांते। अवेक्षणी। बर्हिर्होमादि ब्राह्मणान्ताजनोति। तदनंत
रं वैश्वदेवः। ततः रात्रिघस्रं समर्गः॥ ॥ शारद्वसंतयोरनाहिताग्नेर्नवप्राशनं। तत्र प्रथमयो
नेमान्तरश्राद्धं। अन्वारंभणीया। पौर्णमास्यामावास्ययोर्वा। परिसमूहनादि आज्यभागांतं वि
शेषः। यह्वणेन वडीहीणां ग्रहेली। इंद्राग्निभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यो। द्यावापृथिवीभ्यां। जुहूं गृह्णामि।
यह्वणं प्रोक्षणं। सर्ववत्। आज्यभागानंतरं आज्यनाहुतिद्वयं। ततोऽक्षमायलिङ्गतिमंत्रो। इदं सर्वेभ्यो
देवेभ्यः। स्थालीपाकहोमः। इंद्राग्निभ्यां स्वाहा। इदमिंद्राग्निभ्यां। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। इदं वि
श्वेभ्यो देवेभ्यः। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा। इदं द्यावापृथिवीभ्यां। आज्येन स्विष्टमग्न इति। इदमग्
नये। स्थालीपाकेन स्विष्टकृत्। इदमग्नये स्विष्टकृते। स्विष्टमग्न इति सर्ववत्। संस्रवप्राशने मंत्रः॥

अग्निः प्रथमः प्राश्नात्विति । अन्नपत्या विकल्पः । स्वपद विनाषा । बर्हिर्होमादि ब्राह्मणभोजनांतं तद
नंतरं वैश्वदेवः ॥ ७ ॥ याचा आग्रयणे पूर्वे । व्रीहिस्थानयवदुग्धस्य ग्रहणं । प्राशन मंत्रस्य स्थान विशेषः
प्रतमुत्पमिति ॥ ॥ श्यामाकाग्रयणे वैवं । वर्षाकाले । मंत्र च प्राशनं न तत्र । दैवत पदस्थाने । सोम
यजुष्टं गृह्णामि । ग्रहणं । जोषणं सर्व वितु । स्थालीपाकहोमः । सोमाय स्वाहा ॥ इदं सोमाय । आज्यभा
नंतरं आकूतिहव्यं । स्विष्टमग्नइतिच । एतासाम नावः । केचित्तु आकूतिच प्रथमच्छंति ॥ ७ ॥ कार्त्तिक्यां
पौर्णमास्यां यदि स्वर्गादिकामा इच्छंति । ततः मार्गशीर्षे आर्द्रनक्षत्र वर्त्तो वा आश्वयुजस्याग्रवां
मध्ये अग्निस्थापनं । तत्संस्कार निवृत्तिः । ब्रह्मसदनादि पर्युक्षणांत विशेषः । पितृवरुणग्रहणं । ह्रस्वे
जुष्टं गृह्णामि प्रोक्षणं । ह्रस्वे वाजुष्टं प्रोक्षामि । त्रिः प्रक्षालन निवृत्तिः । पात्रिके प्रथमं चरुं द्वितीय
श्रपणं । ग्रहणं । अग्नये । रुद्राय । शर्वाय । पशुपतये । उग्राय । अशनये । भवाय महादेवाय । ईशान
य जुष्टं गृह्णामि । ग्रहणं । जोषणं सर्व वितु । पायसं चरुं । पर्युक्षणांत द्वितीय चर्वाज्य निर्वपः । त्रुटि श्रपणं
उद्वासनं । अवेक्षणं । इहरतिरिति षडाज्याहुतयः । इदमग्नयस्तर्विषी । ततः प्रजापत्यादि आज्यभागांतं ।

उत्पवनं ।

अग्नये स्वाहा। इदमग्नये। रुद्राय स्वाहा। इदं रुद्राय। शर्वाय स्वाहा। इदं शर्वाय। पशुपतये स्वाहा। इ
दं पशुपतये। उग्राय स्वाहा। इदमुग्राय। अशनये स्वाहा। इदमशनये। भवाय स्वाहा। इदं भवाय। म
हादेवाय स्वाहा। इदं महादेवाय। ईशानाय स्वाहा। इदमीशानाय। उदकोपस्पर्शनं। पौष्णहोमः।
पूषा गा अन्वेतु न इति। इदं पूष्णे। रुद्रजपः। नमस्तेत्यादि षट्षष्टिकण्डिकाजपः। ॐ लक्षहिरण्ये
चारुवृषस्य। वृषस्नानादि सर्वगंधसंयुक्ते। वामचक्रं दक्षिणे शूले स्याल्लिखेत्। वृषजस्य पश्चात् नद्यां
न आयासनापीतवत्सादिधः। ॐ कपिवानन रुद्रकलशस्पादकं स्नापयेत्। याकाश्चिद्वत्सक
मासा वृषभस्य अधस्तात् स्थाने करोति। स्वत्रपवित्रं तस्य वृषभस्य स्थालेकरणी। घंटा दिनावस्त्रेण वा
तास्त्रावसतयः। यूयमेश्वरा स्तान्मालंकृत्य। इषलाभ्यर्जनं। एतं युवानमित्यतया। तासीमध्ये
स्थितस्य पालिमेंवली। मायान्नरित्यनुवाकशोषण। अनुवाकशेषं। बहूनां वानां त्रयाणां त्रितिर्व्यग्यः
मयान्नवीता अलिवातइत्यादि वेदांतं यावत्। केचित्स्वशाखायां मयोभूरित्यनुवाकशेषमिच्छं
ति। पादादानषट्कंहिकायाः। अग्नये स्विष्टकृत इत्यादि ब्राह्मणभोजनं। अनंतरं वैश्वदेवः।। ६।। २३

मवस्मिंपयसि पूर्वंमातृश्राद्धं॥ ततःपायसं७ अपथि वा ब्राह्मणान्भोजयेत्। अन्यपाकेन वे
श्वादेवादि पंचमहायज्ञाः॥ ७॥ मार्गशीर्ष्यां पोषमास्यां माग्रहायणीकर्म। तत्र प्रथमप्रयोगे
मातृश्राद्धं। परिसमूहनादि पात्रासादनांत सकुशाक्षतस्यासादनं। उल्काक्षरस्यां उदपात्रं।
दर्वी। केकतत्रयं। अंजनानुलेपने। स्रजस्यां स्थालीपाकः। ग्रहणं। सोमाय। मृगशिरसे। मा
र्गशीर्ष्ये पोर्णमास्ये। इन्द्रमेनाय। जुष्टं गृह्णामि। प्राक्षणेनानुष्टं प्रोक्षामि। आज्यभागांतं त
त्र श्रवणावदान्याद्भुतिद्वयं। अपराश्च तस्याः। आज्यन योजनाः प्रतिनंदंनीति प्रतिमंत्रं। इदं
राज्ञे। इन्द्रजराय। वज्रसराय। इदं ग्रीष्माय। इन्द्रमेनाय। वर्षाभ्यः। शरदा। ततः स्थालीपाकहो
मः। सोमाय स्वाहा। इदं सोमाय। मृगशिरसे स्वाहा। इदं मृगशिरसे। मार्गशीर्ष्ये पो
र्णमास्ये स्वाहा। इदं मार्गशीर्ष्ये पोर्णमास्ये। इन्द्रमेनाय स्वाहा। इदं इन्द्रमेनाय। स्विष्टकृदा
दि दक्षिणादानांतं। सकुशाक्षतस्य सर्पबलिप्रक्षेपणं। निष्क्रमणादि मार्जनांतं। श्रवणाकर्मवत्।

निवत्तानपरिषेकवर्ज्जं । उ स्पृष्ट्वाबलिरित्याद्य । बर्हिर्द्वीमादि ब्राह्मणान्भोजनांतं । तदनंतरं वै
२ श्वदेवः ॥ ७ ॥ अथ सस्तरारोहः ॥ तत्र प्रथमं मातरश्राद्धे ॥ ततः अस्तमिते अग्निपरिचरणाद्दू
र्ध्वमग्नेः परस्तात्स्तरस्तरास्तरणं । अहतवाससा । दिवा स्नानं दंपत्योः गंधरूपाणां च । अहतवासः प
रिधानं सार्वत्रिकं । प्रत्यवरोहणं करिष्यन् अग्नेर्दक्षिणतो व्रस्ताएणसु पावशायन्तां । उत्तरतउदपा
त्रं निधानं । शमीत्राषाश्मी । तालाष्टं । अत्रमनूच । अग्निमीडमाणाजपः । अयमग्निर्वीरतम इति
पश्चादग्नेः संहतास्त्यां स्वात्पात्रां च मंडलिकरणं । देवीं नावमिति तिसृभिः सार्द्धं कंडिकायाः मंत्र
त्रयं । सस्तरमारोहनु । ब्रह्मा मंत्रणं ब्रस्तनू प्रत्यवरोहामति । उपतापजपेति । प्रत्यवरोहेम मिच्यु
क्ता । आरोहेति । आयुः कीर्तिमिति । उपनाजपेति । सुदमतइति । दक्षिणपार्श्वैः प्राक्शिरसः सं
विशंति । जपमानः पत्नी । यथा कनिष्ठं गंधरूपाणामुत्तरतः । स्योना पृथिवीति । आपातिष्ठं सुदा
युषति । एवं द्वितीयं परं । ब्रह्मा मंत्रणादि । अधः शायीरं सुबुरोमामानूयात्यष्टं वा । अनुपनीतस्य २५

मंत्रानावः। पन्या वर्जीं तदनंतरं विश्वदेवः रात्रौ त्रिवर्गं समर्ग्रः॥ ७॥ ॥ मार्गशिरकृष्णाष्टम्यां ऽष्ट
काकर्म। तत्र प्रथमप्रयोगमातरश्राद्धं। परिसमूहनादि आज्यभागांत विशेषः। पात्रासादने कर्प
रिका। चरुस्थाली। पिष्टं। तंदुलाः। इंद्राय त्वा जुष्टं गृह्णामि। पृथिव्यै। अंतरिक्षाय। दिवा। दिग्भ्यः
प्रदिग्भ्यः। आदिग्भ्यः। अहोरात्राभ्यां। मासेभ्यः। मरीचिभ्यां। धात्रे। समुद्राय। ब्रह्मणे। विश्वेभ्यः।
आदित्येभ्यः। वसुभ्यः। देवेभ्यः। रुद्रेभ्यः। मरुद्भ्यः। प्रजापतये। परमेष्ठिने। अष्टकायै त्वा जुष्टं
गृह्णामि। यद्‌ग्रहणं। प्रोक्षणं सर्वं वितु। आज्याधिश्रयणानंतरं कर्पिकायाधिश्रयणं। आज्यानंत
रं कार्परिकायां अपूपाधिश्रयणं। चरोश्च। पर्यग्निकरणादि सर्वं वितु। आज्यभागानंतरं द
शाज्याहुतयः। त्रि ७। शास्य सार ३ पयंतीत्यादि प्रतिमंत्रं। इदं त्रि ७ शतनूस्त्व स्तनपः। १६ दं ७ रात्रै।
२६ दामकाष्टकायै। ३०४ प्रतिष्ठा। ६ तारबां पंचसु ६ दं रात्र्यै॥ ६।७।८।९।१० ऊधस्या॥

मः। इंद्राय स्वाहा। इदमिंद्राय। ततः स्थालीपाकेन चतस्रः। त्वां नापृथिवीति प्रतिमंत्रं। इदं पृ
थिव्या अंतरिक्षाय दिवे दिग्भ्यः। प्रदिग्भ्यः। आदिग्भ्याद्वारात्वाभ्यां। इदं दिग्भ्यामरीविभ्योध्वा मज्ञा
त्रमनुद्राय ब्रह्मणे। इदं विश्वेभ्यः आदित्याभ्यो वसुभ्यो देवेभ्यो रुद्रेभ्यो मरुद्भ्यः प्र
जापतये परमेष्ठिने। इदं अष्टकायै। उत्तरयास्विष्टकृत्। महाव्याहृत्यादि ब्राह्मणभोज
नांतानदनंतरे विश्वेदेवः॥ ७॥ इत्यापश्चादष्टकाश्राद्धं॥ ७॥ अथान्वष्टक्यं। विश्वे
देवं तत्राप्रपराङ्कुपिंडपितृयज्ञवत्। परिसमूहनादित्युल्मुकप्रहरणांतं। विशेषः। पितृ
पिंडानामनंतरे पश्चात्पत्नीनां पिंडदानं। तासां पश्चात्करिष्यत्रयपरखननं। प्रादेशमात्राः।
कर्षः दीर्घेण। चतुरंगुलं पृथुत्वेन। त्र्यंगुलं खातनतु। एवं कर्षूप्रमाणं स्थानं च। अमादन।
वस्त्रः। चरुस्थाली। तंडुलाः। श्रपणार्थं पयः। आज्यं। मक्षणं। समित्त्रयी। उदपात्रं। मक्षदा २५

छिन्नानि। कोडं हरीतकी। गुडश्च। सुरा। सक्तु। सुवीरांजनं। लोलिकावा। अनुलिपन। स्रजश्च।
सूत्राणि। पत्नी पिंड दानानंतरं कक्षेषु सुराप्राशः। प्रतिस्त्रियं तर्पणं स्त्रीणां पिंडेषु। अंजनं। अनु
लेपनं। स्रजश्च। प्रयोगः। अमुकसगोत्रमातः अमुकि देवि दत्तं सुरां पिबस्व॥१ पिबेथां।२ पि
बध्वं। अयं प्रयोगः। सुरादिषु पंचसु। सक्तून् दृणस्व।१ दृणाथां।२ दृणध्वं। अंजस्व।१ अंजाथां।२
अंजध्वं। अनुलिंपस्व।१ अनुलिंपेथां।२ अनुलिंपध्वं। स्रजापिनह्यस्व।१ स्रजापिनह्येथां।२ स्रजो
पिनह्यध्वं। अत्र पितर इत्यादि उल्मुकप्रक्षेपांतं सर्ववित्। अनंतरं अन्वष्टकाश्राद्धं। मातृमध्यां।छ
पोषस्य कृष्णाष्टम्यां द्वितीयाष्टकाकर्म। अत्र पशुस्थाने चरुः। चरुहोमे विशेषः। चरुहोमे विश्वेभ्यो दे
वेभ्यस्त्वा जुष्टं गृह्णामि। द्वितीयश्चरुः। सर्ववित्। आज्यभागानंतरं दशाज्याहुतीर्होमः। प्रथमचरो
र्वपाहोमः। प्राचीनावीतिना चरोः ष्टप्रमाणेन मंडलस्योद्धरणं। तेन वपाहोमः। वह वपामित्येक
चरणमस्त्रीचा पितृता यनि होमः। इदं पितृभ्यः। उदकोपस्पर्शनं। सर्वं कृत्वा। पार्वीकृतिः। विश्वेभ्यो

देवेभ्यः स्वाहा। इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः। द्वितीयचरुस्थालीहोमादि शेषं पूर्ववत्। प्रथमाष्टका
वत्। श्वोऽन्वष्टकाकर्म पूर्ववत्। श्राद्धं च। तदनंतरं विश्वेदेवाः॥७॥ ॥माघकृष्णाष्टम्यां अष्टकाक
र्म। अग्रपक्ष्मस्थालिकालेशाकं। प्रजापतये जुष्टं गृह्णामि। प्रजापतये स्वाहा। इदं प्रजापतये। शेषं
प्रथमाष्टकावत्। तदनंतरं विश्वेदेवाः॥७॥ श्वोऽन्वष्टका च॥७॥ ॥भाद्रपदकृष्णाष्ट
म्यां पूर्वं विश्वेदेवेष्टचा। अपराह्णे अपसव्येन दक्षिणाभिमुखः पिंडपितृयज्ञवत्। तुरीयाशा॥
काष्टका। पितृभ्यो जुष्टं गृह्णामि। कालशाकेन ग्रहणं। प्राकृतेन पूर्ववत्। उदकोपस्पर्शनं॥
द्वितीयचरुः साध्येन पूर्ववत्। पितृभ्यः स्वाहा। इदं पितृभ्यः। सर्वेष्टचा। उदकोपस्पर्शनं। शे
षं पूर्ववत्। श्वोऽन्वष्टकाकर्म। श्राद्धं च पूर्ववत्। अन्वष्टकाय इष्टया इतरेषां आचार्याणां निवासि
भ्यः पिंडदानं। मार्गशिरकृष्णनवमी प्रवृत्ति पौषमाघयोः। मासेनान्वष्टक्यं कर्म। तत्र वि
धिः। अपराह्णे परिसमूहनादि कृत्वा। अग्निस्थापनं। वेदिकेपरिस्तरणं। ततः प्राचीनावीति २६

करणं। दक्षिणामुखस्य। दक्षिणांसस्थं कर्म। होमवर्ज्जी पात्रासादनं। स्रुक्‌ चरु वर्ज उदकं। आज्यं। मे
क्षणं। पार्श्वसन्निमव्यायारा करणं। श्लक्ष्णं मांसखंडनं। उदपात्रं। मन्त्र दाच्छिन्नानि। स्रुरादीनि पंच
सर्ववत्। मन्त्रादीनामन्यतमं। खंडितमांसस्य चारार्थ्यहणं त्वा। ततः अग्नेः परिस्तरणं। अधिश्र
यणं। अग्निधारणं। अपरणमग्नेमुखं उद्वासनं। यज्ञोपवीतिकरणं। मन्त्रेणनाङ्कतिद्वयं। सर्व
वत्। प्राचीनावीतिकरणं। मन्त्रेण प्रहरणादि उल्मुकप्रक्षेपान्तं विशेषः। मांसमन्नपिंडदानं पितृ
णां स्त्रीणां च। इच्छया। आचार्यादयः॥ ठ॥ ॥ पोषकलश्मा इष्टापां परिसमूहनादि आज्यभागान्तं वि
शेषः। स्थालीद्वयं। वपाश्रपणं। पोत्र। तंडुलं। हृदयशूलं। उखा। मन्त्रशाखा। पलाशशाखा। षेका
रगुणरशनाउपाकरणं। द्विगुणरशना। पशुबन्धिवर्तिं। पात्रनजनी। हिरण्यशकलं। निष
दृशदाज्यार्थं दधि। विवशासः। कणिदासादनं संमार्जितिं। पवित्रकरणादि। बर्हिस्तरणं।
ते। ततः मन्त्रशाखा स्तरणं। पालाशशाखा निखननं। अग्नेः प्रवेशनं। परिव्ययणं। विष्वक्स्योदवेन्य

उपाकरणं। उपाकारामि। प्र.लिप्रयोगः। द्विगुणरशनया अंतराशृंगबंधनं। विमुच्योदवेत्यो
नियुनज्मि। इति पलाशशाखायां नियोजनं। प्रोक्षणं। अस्योपग्रहणं। अधस्तात्। उत्तराप्रा
क्षणं। उपयमनकुशादानादि उत्तराग्रास्तीर्णे। पशुसमंजनं। ललाटे अंसयोः श्रोणयोश्च। प
र्यग्निकरणं। अग्नेः शाखायाः पात्राः आग्नपस्य च। त्रिः प्रदक्षिणं। उल्मुकनिक्षेपणं। अपसव्यं त्रि
स्त्रिवृत्। वपाश्रपणीभ्यां मन्त्रारब्धास्यादस्य यतं। तृणास्तरणे। प्रत्यक्शिरसं उदक्पादं संज्ञप्यापरि
पश्यपाङ्कृतिः। दावस्य स्वाहा। इदं दाश्वन्तः। संज्ञप्तं द्वितीया। त्रिवृत्। अपराः पंचत्रिंशती। इ
दं प्रजापतये। पंचन्त्र्यः वपाश्रपणीभ्यां नियोजनं ना प्राक्पः। पात्राः शणशोधनं। पश्चात्
त्वा निषिक्तां। स्वयं कर्तृके स्वयामवकाराति। आचार्यपृष्ठे आचार्य पशुमुखं शोधनवर्जं प
शुसंज्ञपनं शृङ्गवत्कारात्। पशुमुखस्नानकरणं। नाभ्याग्रे तृणनिक्षेपणं। तस्योपर्यसिनिक्षेपणं।
तृणच्छेदनं। यथा उदरस्य शोधनं तत्र। मूलमुत्तयतां उत्तरं। तृणनिरसनं। वपोत्खेदनं। व २९

पाश्रपण्याऽवदाय वपाया वेष्टनं। परिवासनं। प्रक्षालनं। प्रतपनं। रणोऽग्रप्राशनं। अग्निशाखा
वंतरणाहरणं। दक्षिणतः अपनी। अभिघारणं। पुनास्थाने वाहरणं। उपस्तारः। पात्रांतरे वपा
प्रक्षेपः। प्राणदानं। अनेन आत्मना गह्वयं होमः। स्वाहासार उपयंतीति मन्त्रवाद वत्यागः। त
स्त्रावापस्तरणं। हिरण्यशकलनिक्षेपनं। वपाग्रहणं। पुनर्हिरण्यावधानं। सकृदभिघारणं। प्राची
नावीतिकरणं। सर्वेनाध्वा स्वदक्षिणमुखाप विश्रपणिस्तीर्थेन होमः। वहवपामिति। इदंपि
त्रस्वः। याज्ञोपवीतिकरणं। मार्जनं। सर्वावदानग्रहणं। कल्पसूत्रोक्तौ त्रयाणां हृदयं जिह्वां
यस्नतू। पुनस्त्रयः। देवानीया। हृदयं। जिह्वा। क्रोडं। यस्नतूदक्षिणसक्थिस्या। एतानि पंचाम्न
लहृदयप्रतर्दनं। तस्मिन्न्यासोपाधिश्रयणं। तत्रावदानप्रक्षेपः। चारो तंडुलानां च त्रिः प्र
क्षुताहृदयकरणं। एषदाज्यनहृदयाभिघारणं। इतरेषामवदानानामाज्येनाभिघारणं।
उख्याद्धामनं। प्राणदानं। शाखास्पारेतारणं। अग्निना सहाहरणं। आसादनं। आलंभनं।

प्रधानहोमं स्रुवेणोपस्तीर्य हिरण्यमवधाय द्विर्द्विरवदानमवदानं । स्थालीपाकस्य पुनर्हि
रण्यावधानं । सकृदभिघारणं । सर्वाणि पूर्ववत् प्रकृतत्वान्नियोगः । विशेषस्तावदेवत्वं स्वाहा । इदं वि
ष्णवे दैवत्यः । अवदानहोमः । अयं प्रयोगः । द्वितीयस्थालीपाकेन च तस्यैवाज्याहुतयः ।
सोमाय पृथिव्यादिभ्यः पूर्ववत् । देवतात्यागः । उत्तरायाः स्विष्टकृत् । उपस्तारः हिरण्यनिधा
नं । अन्यत्पाद्द्विर्द्विरवदानमवदानं । सर्वविदानपक्षे । पुनर्हिरण्यावधानं । अभिघारणं ।
पूर्ववत् । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा । इदं सर्वावदानपक्षे हिरण्यनियोगः । तेष्वेव वरुद्धय
स्य गृह्यात । हिरण्यावधानं । द्विरभिघारणं । होमः । महाव्याहृत्यादि पवित्रप्रतिपत्ते
तीः पश्चांगदक्षिणां ज्ञाप्यन्या दक्षिणा । अयाणोपान्तकोऽदक्षिणा । पञ्चपात्रं दक्षिणा
पात्रं दक्षिणा । बर्हिर्होमादि ज्ञाप्रणीताजनानि ॥ ७ ॥ ॥ गोपाके सर्वविदानपक्षे
वदितस्याः पारश्वमध्यमकोयाः । स्वाहान्तस्विष्टकं पूर्ववत् । छागपक्षे सर्वविद २८

नपाकरचक्रायथापार्श्वे सकुशायाराग्नयनं लिख्यते ॥ ७ ॥ ॥ माघकृष्णाष्टम्यां पूर्ववदष्टकाकर्म । अ
न्वष्टक्यं च । नाडपदस्यच ॥ ८ ॥ ॥ मृतगतः स्वर्गादिकमस्या मारत्स्वं श्राद्धं । उपासंनमादायार
ण्यगमनं । तत्संस्कारान् कृत्वा अग्निस्थापनं । आहवनीयस्योद्धरणं । आहवनीये दक्षिणेन ब्रह्म
स्तरणं । प्रणीताप्रणयनं । पात्रासादनं । पवित्रच्छेदनानि । पवित्र । प्रोक्षणीपात्रं । अंनद्धनिस्तरणं ।
वइः । शम्याच । रज्जुः । शंकुमुद्गरं । पुरीषाहरणपात्रं उदकं सिकता । आच्छादककुशाः । पवित्रक
रणं । प्रोक्षणीसंस्कारः त्रिः प्रोक्षणं । मरणवस्त्रादानं । वदिमानादि संमशनीति । स्वयंकर्तृकर्त्त
दककर्तृकाः पदार्थाः । न च तन्मात्राः समाम्नाया गावातु । शम्पादानादुत्तरवेदिच्छादनान्तं
कल्पस्मृत्यादि । तच्छौकमपि पंचदशहोतादाग्निप्रणयनं तेच । उपयमनमुपनिधानं । ब्रह्मासनप्रणी
तानुगमनं । आहवनीयगार्हपत्ययोः परिस्तरणं । पात्रासादनपवित्रच्छेदनान्याज्यस्थाली
प्रोक्षणीपात्रं । अग्निः अग्न्येरवस्थादनकुशाः । संमार्गकुशाः । परिधयः । उपयमनकुशाः ।

29

समिधः। स्रुवः। आज्यं। वपाश्रपण्यौ। चरुस्थाली। शूलगवपशुश्च वृषभः। उखा। तंडुलाः। उक्षवयसा।
गोर्दक्षिणार्थी। बर्हिः। प्लक्षशाखा। पलाशशाखा। त्रिगुणरशना। उपाकरणतृणं। द्विगुणरशना।
वासः। पात्र्यंजनी। दधि। हिरण्यशकलानि। पलाशपत्राणि। आज्यनिर्वपणं। वरास्त्वा रुद्राय जुष्टं नि
र्वपामि। प्रोक्षणं वा। गार्हपत्याधिश्रयणं। आज्यस्य पर्यग्निकरणं। वेदिमानादि। अपरणप्रणी
तास्थापरि बर्हिर्निधनांतं। इध्मवर्जं। इध्मस्थानसमिन्निधानं। स्रुवप्रतपनादि प्रोक्षण्युत्प
वनांतं। वेदिप्रोक्षणपूर्वकं। बर्हिःप्रोक्षणं। मूलावासकः। उदकदाशनाप्रोक्षण्याप्यायनं। स्था
ननिक्षनं। बर्हिर्विस्तरणं। स्याहवनीयदक्षिणतः प्रस्तरास्तावः। उल्मुकायाश्च शाखानिखननं। परि
व्ययणं। शाकलाप्यूहनं। रुद्रायापाकरोमीत्युपाकरणी। उपाकरणतृणाहनं। अंतरा शृंग बं
धनं। द्विगुणरशनया। शाखानियाजनं। रुद्राय जुष्टं नियुनज्मि। प्रोक्षणे रुद्राय जुष्टं प्रोक्षामि। आ
स्यापग्रहणं। अधस्ताद्दुपाकरणं। चरुग्रहणं। अग्रताय। रुद्राय। पशुपतये। शर्वाय। उग्राय। अशना २९

यान्तवाय। महादेवाय। ईशानाय जुष्टं गृह्णामि। प्राकृणए। ईशानांतं। अस्त्यादि। वायुष्टं प्राक्षामि। वपा
दामादनंतरं ग्रहणं। प्राकृणी। अवदानैः सहाधिश्रयणी। गार्हपत्ये। प्रोक्षणी निःशोषकरणं। उप
यमनकुशादानी। समितू प्रहृपः। पशुकरणं। स्रवाघारउत्तराघारो। पशुसमंजनं। ललाटा अंस
योः। श्रोणा घाशामित्राया छेषनी। आहवनीयदुल्मुकमादाय पर्यग्निकरणं त्रिः उल्मुकमा 54
हवनीयनिक्षय। तावतू प्रतिपाययिति। पुनः उल्मुकमादाय साव्यहस्तेन चादक्षिणेन वपाश्र
पणीस्त्वं पात्राः अन्वारभ्यस्योद गयनं। शामित्रस्तिनिःश्वनी। तृणास्तरणादि वपानिघारणांतं।
पशुवतः ग्रस्त्यानावः वपाप्रक्षालनादनंतरं पशुविस्त्रीमनं। हृदयाद्यवदानग्रहणी। वनिष्टु वर्ज
त्रयाणांपंचानांवा। दूर्ववितू। जाघन्याश्च ग्रहणं। सविष्टिज्ञवक्षमवक्षतं। लोहितलिप्तस्य वालो
हितरक्षणं। वपाशामित्रप्रतपनादि प्रागूतंकर्म। आहवनीयशाखाग्न्योरंतारणाहरणी। उ
दङ्मुखउपविश्य श्रपणं। गार्हपत्यस्यर्वगृहीतस्य स्थालीपाकस्याधिश्रयणं। शामित्रे हृदया

दीनामवदानानां श्रपणं। वरुपर्यग्निकरणं। वपायां तप्ताभिघारः। त्रिः प्रस्नुत उपरिष्टाद्यकरणं। पृ
षदाज्यनष्टाद्यात्रिघारणं। इतरेषामाज्येन। उद्वासनीय राष्ट्रा। वपायाः अंगानां। न राष्ट्रा प्र
णदानी। वपादीनामासादनं। अंगानां शाखावास्यारंतरेण आहुत्यासादनं। वपायाः अंगानां वाल
तने। आत्यतागद्धयं। वपाग्रहणेन स्त्रुवाक्तौ। रुद्राय स्वाहेति वपाहोमः। इदं रुद्राय। अंतरिक्षा
य स्वाहेति वपाहोमः। इदमंतरिक्षाय। अवादानहोमस्व चेउपस्तीर्य द्विर्द्विरवदानग्रहणं
स्थालीपाकस्य मेलतु। पुनरभिघारणं। वपावत् हविरणं। स्थालीपाकेन तून्नात्यागः। एवं सर्वीदामेषु
नवसु अग्निप्रभृति ईशानांतं प्रायागः। अग्नये स्वाहा। इदमग्नये। रुद्राय स्वाहा। इदं रुद्राय। श
र्वाय स्वाहा। इदं शर्वाय। पशुपतये स्वाहा। इदं पशुपतये। उग्राय स्वाहा। इदमुग्राय। अशन
ये स्वाहा। इदमशनये। भवाय स्वाहा। इदं भवाय। महादेवाय स्वाहा। इदं महादेवाय। ईशान
य स्वाहा। इदमीशानाय। पृषदाज्येन। वनस्पतये स्वाहा। इदं वनस्पतये। अंगेभ्यः स्वा

नीपाकाग्नेः स्विष्टकृत् । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा । इदमग्नये स्विष्टकृते । त्रीणि पंच वा पक्वेन तद्दे
षेभ्यः स्थालीपाकेन च स्विष्टकृत् । दिग्व्याघारणं । वसमौ दिशः स्वाहा । इदं दिग्भ्यः । प्रदिशः स्वा
हा । इदं प्रदिग्भ्यः । आदिशः स्वाहा । इदमादिग्भ्यः । विदिशः स्वाहा । इदं विदिग्भ्यः । उद्दिशः स्वाहा ।
इदमुद्दिग्भ्यः । दिग्भ्यः स्वाहा । इदं दिग्भ्यः । आगारस्य प्रदक्षिणेन ततस्त्रः मध्ये पूर्वार्द्धे च हन
राद्वे । गार्हपत्यपत्नीसंयाजाः । जाघन्या पंच । चतुर्ग्रहवत्तेन । इन्द्राण्यै स्वाहा । इदमिन्द्राण्यै । रु
द्राण्यै स्वाहा । इदं रुद्राण्यै । शर्वाण्यै स्वाहा । इदं शर्वाण्यै । भवान्यै स्वाहा । इदं भवान्यै । अग्न
ये गृहपतये स्वाहा । इदमग्नये गृहपतये । नात्र संस्रवः । महाव्याहृत्यादि दक्षिणादानांतं । प
लाशपत्रेषु त्रिषु प्रादक्षिण्येन तस्यामेव तिदिशो बलिहरणं । इतराद्वे उत्तरार्णप्राकुसंस्थे । य
ल रुद्रेभ्यस्तानूस्मानन्तिप्रतिमीढं । इदं रुद्रेभ्यः । पुरस्तात्सेनाधिपात्येभ्यः । इदं रुद्रेभ्यः । दक्षि
णतः सेनाधिपत्येभ्यः । इदं रुद्रेभ्यः । दक्षिणतः सेनाधिपात्येभ्यः । इदं रुद्रेभ्यः । पश्चिमतः से

नाधिपत्येभ्यः। इदं रुद्रेभ्यः उत्तरतः सेनाधिपत्येभ्यः इदं रुद्रेभ्यः उपरिष्टात्सेनाधिपत्येभ्यः
इदं रुद्रेभ्यः। अधस्तात्सेनाधिपत्येभ्यः। ऊवध्यपालादि तल्लिप्सस्याहवनीयप्रामसंवा प्रतिवासोः
त्थापनं। बर्हिर्होमादि ब्राह्मणभोजनांतं। रुद्रैकपरस्थानं। प्रायश्चित्तमात्रमान्यं वा। अनुवाका
न्ते। सोमस्य ग्रामेनादरणं। अपउपस्पर्शनं। आचमनमित्युच्यते। गार्हपत्यं गृहीत्वा आग
त्य स्वस्थानं निश्चलं॥ छ॥ इति शूलगवः समाप्तः॥ ॥तदनंतरं विष्वद्देवः। गोपालहोमात्पूर्वं ब्रि
ह्वे कृत्वा। परिसमूहनादि आज्यभागान्तं विशेषः। आमाद तंडुलानंतरं पयः। अहणे अग्न्या
दि ईशानान्तं। प्राक्स्विष्ट। आज्यभागांतं शूलगवादेवतास्या होमः पूर्ववत्। स्विष्टकृदादि
ब्राह्मणभोजनान्तं पूर्ववत्। तदनंतरं विश्वेदेवः॥ छ॥ ॥उदकानिगदव्याख्यायते। तत्र अप
मकस्यन्त्रमिन्त्राचरणादि उदकोपस्पर्शनांतं। तत्र विधिः। आवसथ्यकर्माग्निनानुगमनेयम
गाथागानं। यानयमं विवस्वतं। यमसूक्तं वा। अपत्तायैतु पणयइत्याद्याये आज्ञाव्यप्रेतीसि

तद्युग्मना वस्त्राच्छादनं । ॐ क्रमगंधपुष्पैरलंकृतं । ततः यमगाथागानं सूक्तस्य वा । ग्रामवचनकर
णं । स्त्रियाद्वृद्धा ग्रामवृद्धा वाद्वृद्धानां यांतं । सामे बद्धकुलत्रण दर्भाग्रवातस्य मध्यादोषधीनां मुद्धरणं
दिद्दिरएयद्गाकलानां प्राणेषु निधानं । जुहूं घृतपूर्णां दक्षिणपाणौ निदधाति । स्फ्यं वाद ग्रीवे
रवद दक्षिणनासिकायां स्रुवः । शिरसि चमसप्रपलयनं । पर्दे दक्षिणे पार्श्वे अरणी वृषयोः अ
न्तरालप्राग्ग्रं पात्रं । आवली वा ग्रीवा तान्पात्रालादमादाय ब्राह्मणाय दद्यात् । आज्यस्थाली
वकुस्थाली द्वयं अश्रुप्रान्द्रपः । ततः पिंडदानं । सकुतिः । अवान्तरदानप्रत्यवनेजनं नाम
ग्रहणं । तिलमिश्रपिंड पितृयज्ञवत् । मन्त्रदाक्षिण्याभावः । एकस्य प्रेतस्य पिंडदानं । पिंडे उदके ग्र
सेष अपामाननाग्निनादाहः । अपसव्येन दक्षिणामुखः सर्वं जानुवास्य त्वाच्यातावा । अ
न्या वा ब्राह्मणः अस्मात्त्वमधिजातासि सीत्यनेन जुहुयात् । आसोत्कान्तनामादरः । अनपे
मिन्यजातसिः सदुदकयाचनादि एकादशाहांतं निगदव्याख्यातं । आचार्यैरस्माग

त्वा।आसनाहरणादि।ॐऊकृतत्यवमंतंकर्मकृचा।याघोः पशुस्तमालभ्य परिसमूहनादि आज्यासाद
नांतं।वपाश्रपणयो।स्थालं।उखा।स्थाली।तंडुला।हुतशेषशाखा।रशुणरशना।उपाकरणदर्भौ।द्विगुणर
शना।गोपशुः।पांनजनी।असिधिरण्यशकलानि।दधिरावर्हिः।संस्त्रवपात्रं।उल्बवपसा।गोदक्षिणाथी
पवित्रकरणादिवर्हिस्तरणांतं।ततः हुतशेषशाखास्तरणं।कालनकृदेयदृणी।स्थूलगवादवतान्यः।प्रोक्ष
णंच।शाखानिखननादिप्रधानहोमांतं।स्थूलगववत्।विशेषादवत।पाद बृहस्पतयेउपाकरोमि।
बृहस्पतयेजुष्टं नियुनज्मीतिनियोजनं।बृहस्पतयेचाजुष्टंप्रोक्षामितिप्रोक्षणे।आज्यभागानंतरं
बृहस्पतयेस्वाहेतिवपाहोमः।अंगानांस्थालीपाकेनसह बृहस्पतयेस्वाहेतिहोमः।वनस्पतयेस्वा
हेत्यादि ब्राह्मणभोजनांतं।पत्नीसंयाजलाहितबलिदानवर्जं।पश्वंगंसर्वंदक्षिणा।इममनुज्ञाप
येत्याचार्यतागप्रदानं।एवंसर्वेषुपशुषु।देवतापदमात्रविशेषः॥छ॥ ॥एकादशाहनिषेनायाग
क्रियते।तेननघेतारप्रेतायेतिदेवतादेशः।सापेवामवत्ननमांसेनश्राद्धं॥छ॥अवकीर्णिप्राय २२

स्थित्त अमावास्यायां चतुष्पथे परिसमूहनादि कृत्वा । लौकिकाग्निस्थापनं । उत्तरतस्तस्याद पात्रस्यानु
मोपधुद्वाराडाशास्रपणं । गदृत्तं पशुं स्थापयित्वा पाकरणं । उपाकरणेति याजनाप्रारुणहोमे
षु निर्ऋति रिति देवतावपात्तावान्नवपाहोमः । अवदानहोमदिग्याघारणाद्यस्तु । आघारावाज्य
भागाद्यग्नौ पाकयज्ञविधिः । चित्तंततं । उद्दृष्टिक्षातु प्रावरणे । स्वकर्मपरिकीर्तयः संवत्सरं नित्याच
र्यचरणं ॥ छ ॥ द्वितीयं पत्नींतरे परिसमूहनादि चतुर्दशाकृतयः । आज्यभागानंतरं आज्याकृतिर्द्वे
कामावकीर्णिसिंड इति प्रतिमंत्रं । इदं कामायेति त्यागः । उपस्थानं । सं मासिंचन्तु मरुत इति ब्राह्मणादि भोज्य
नलानानांते ॥ छ ॥ एकादशाह प्रातर्नृसंस्कारानुक्त्वा अन्वंतिरिति आमान्नेनाहरणं । पृष्ठो
दिवीति संस्कृतदशास्थापनं । सावित्रीः त्रिलिः प्रज्वालनं नाना ८ सवितुः । तस्य वितुः । विश्वानिदे
व सवितः । उच्छेदनाग्निर्यदिपरिणयन निवृत्तः स्यात् तत्र समिल्लवं अहुतहोमः । तात्रणा नतः पा
कश्रपणं । पंचमहायज्ञाः । विशेषः । अनुमतयस्त्वानंतरं । विश्वादाव । विश्वात्मा देवेभ्यः स्वाहा ।

रहीविध्यस्योदावस्थः। आननविधिनायावज्जीवं वर्त्तयेत्। अपारनस्याग्नयविज्जीवंस्तीग्रहणी
अनवतु। शांते आनानेव विधिनाहरणं। अत्र पिंडपितृयज्ञः पञ्चाग्रायणादिकं कुर्यात्। प्रव
णाकर्मादिनिषेधः। अस्मिन्नस्तो पकादशाहश्राद्धानि कर्त्तव्यो॥ ॥ कृशांतार्द्धमपत्नीका
यदिदारसंग्रहणं नकुर्वीत ततः प्राग्वदिदीत्यधिकारः। केनेकप्रकारेणामयय दि
पासनग्रहणेन अनधिकारः। ततः सपत्नीकस्याग्निविधिः। साग्निकस्य प्रवासे पाकश्रप
णं त्वलिन। ततः अग्न्याहरणं। निधानं। प्रक्षालनं। पाकश्रपणं। उधृत्य ब्राह्मणार्थेत तु भो
जनं कारयेत्। होमवैश्वदेवयोरन्वावः। प्रवासे यावत् यदि सहचारिण स्वकीयाग्निवि
च्छेदः ततः अनानेव विधानेनाग्न्याहरणं। प्रक्षालनांते ततः पाकनिवृत्तिः अग्न्याहरणं
समिदाधानार्थी अयं प्राग्वदिदीति विभक्तं॥ ॥ इदानीं गृह्याणामुत्पत्तिः संस्काराद्या
लिखंते। उदक्यायां स्नानायां वडर्ध्वी गर्भाधानविधिः युग्मासु अमान्य युग्मासु स्त्रियो

न

रात्रिषु। षोडशर्तुनिशास्त्रीणां तस्मिन्युग्मासु। आद्याश्चतस्रो वर्जयेत्। एकादशीत्रयोदश्यौ रात्रि
श्च निषेधः। एवं स्त्रियं त्वामो नकथायस्यां रात्रौ ऋतुगमनं कर्तुमिच्छति। तस्मिन्नहनि श्राद्धं न कुर्यात्। स्त्रि
न्नृषयेत्। ओं ऊं मधुषष्ठ्यादिषु तिथिषु स्त्रीषु प्रदोषादनन्तरं प्रियाह्वानं कामात्मा पेः कामाङ्गवद्भू
र्वकं ऋतुगमनकरणं। ऋतुगमनोक्तस्यावस्थितस्य स्त्रियां दक्षिणांगमर्धोदयमाले
नः। यत्नेन सुशीमद्भूतिषष्ठ्यष्टम्यमावास्या पौर्णमासी चतुर्दशी। संक्रान्तिश्राद्धकालादिमघा
पोह्यं वर्जयेत्। आधा आज्ञा तिना नागच्छति तदा उपप्रदानं नाह्वाननीया। यदि तन्नेव नाग
च्छति ततः पाश्चाद्य। पाणिना गृहीत्वा बलादतिगमनं कुर्यात्। गर्भार्थं ऋतुगमने। उत्तरकालं दक्षिणांग
मनधिरूढयमालेनः। ऋतुगमनार्थं गर्भ ऋतुगमा यथा कामं वा ऋतुगमः न कालोपेक्षा। यदि दिवा
मैथुनं सेवन्ति तावद्द्विः संयमपानं प्रायश्चित्तं। ।८। या यदि गर्भं नदधीत सिञ्च्याश्चेन्न
पालाकप्रसिद्धाकं कारिका। यस्मिन् दिने ऋतुयोगस्त्रीड मनसक्तं दिन उपवासेन

चा ततः आप्ला चयश्रतेप्स चापुत्रकाम्यादि ततो मूलोत्पाटनं प्रवीणि स्थारवनग्ट इत्यानीयरक्षाये
चतुर्थीस्नातायां निशायामुपैदित्येवंपि ष्ठाद क्षिणस्यां नासिकायामासेकः इयामोषधिरायमाणेति
ततः नासासेकादनंतरं भोजनं कारयेति ॥ ७ ॥ पुंसवनं मासि द्वितीये तृतीये वा गर्भिण्याः यदहः पु
ष्यमाननक्षत्रेणैवं इमा योगः शुक्लपक्षे ततः विश्वादेवपूर्वकं मातृपूर्वकं श्राद्धं पूर्वदिवसउपवा
सं कृत्वा तस्मिन्दिवसे स्नाप्ताय अहतवाससी परिधाप्य वटारोहान्यवाणि वत्सपञ्चवा याणि स्म न्या
णि निशायामुदपेषं पिष्ट्वा पूर्ववदासेचनं मंत्रद्वयेन हिरण्यगर्भ अद्भिः ततः इमं तां स्पांके शाकेटक
ष्णोमा ७ यं च । पुंसकश्छेति कर्मपि त्रैलोक्यप्रसिद्धं । उपास्थ ठवासयदि वीर्यवित्पुत्रं कामयेत
ततः सुपासमिति धा विष्णु कामन्यः । विलक्ष्णगर्भात निमित्ताणि । कर्मपि शिरसा ध्यानके तितूर्यारे
वउदकप्रसिंदितेति ॥ ७ ॥ सीमंतोन्नयनं । मासम षष्ठे वा मिवा । प्रथमगर्भे आप्लाप्याहतवास
सीपरिधाप्य विश्वादेवपूर्वा । मातृपूर्वं श्राद्धं तदपुत्रविदलितद्वदना । वारिते तत्लौकिकस्याग्नेस्थाप ३८

नादि आज्यभागांतं विशेषः। पात्रासादने तंडुलानंतरं तिलमुद्गासादनं। मद्रपीठं। ग्रमयं। वस्तु
रस्त्री। अपर मद्रपीठं मद्रपीठं इत्युक्तं। युग्मफलं। अदुंबरस्य फलस्यादर्शत्पिंजुलास्त्रयः। त्रेणी
शललीलोके प्रसिद्धा। खादिरः शंकुः कश्चित्। अयं शंकुमिच्छंति मस्रसिवात्रं च। वीणाद्वयं। गा
थिनश्चाग्रहणं तंडुलैः सह तिलमुद्गमिश्रयणं। न तावद्ग्रहणी। प्रजापतयेजुष्टं गृह्णामि। प्रजा
पतयेजुष्टं प्रोक्षामि। आज्यभागानंतरं स्थालीपाकहोमः। प्रजापतये स्वाहा। इदं प्रजा
पतये। ततः पश्चादग्नेर्मद्रपीठनिक्षमनं। तस्मिन्नुगर्भिण्या उपवेशनं। ततः अदुंबर फलादिद्रव्यं सचि
त्रां तं पूलीकृत्य दक्षिणपाणौ कृत्वा ततः सीमंतस्यार्ध्वं विनयनं। शिरं यावत्। भूर्भुवः स्वरि
ति प्रतिमंत्रं त्र्याद्धति निर्वो। अदुंबरफलानि बद्धानि त्युपरि यथावलंब पक्षिण्या। अयमूर्जा
वतो वृक्ष इति। वीणागाथिनो प्रत्येक्रत्नाद्राजानं संगायतो। ग्यानाप्यं न्या वीरतर इति।

एक इमां गाथां गायंति॥ साम एव नो राजमामिति। तस्यां तयां नदीमुपावसितान्नवति तस्याः नामकीर्त्तनं। गंगा। यमुना। सरस्वति। नर्मदा। इति प्रयोगः। ततः स्विष्टकृदादि ब्राह्मणत्ताजनंतं॥६॥ सोष्यंतीम्स्नापयंती उत्पात। तस्या अद्भिरभ्युक्षणी। एजतु दशमास्य इति। अस्य जराद्युणा सह इत्यवमंती। अथावरावपतीमंत्राः। आविदुष्टश्मिरिति। कुमारं जातमंगलिकादकं। तत्र पितास्नानीकृत्वा अहतवाससी परिधानं। मातृस्थापनी। वासोहरि। विश्वदेवकर्म नांदीमुखं हिरण्यश्राद्धं कुर्यात्। ततः अछिन्नायां नाड्यां वाकू अवदासि इति गुह्यं नाम कृत्वा। ततः मेधाजननं करोति। अनामिकया सुवर्णान्तर्हितया मधुघृते प्राशयति। कुमारस्य घृतेवा मेस्त्वयि दधामीति प्रतिमंत्रं। वसुः त्र्यत्रः। अनंतरं आयुष्यकरणं नाभ्यां वा तत्र नंकृत्वा दक्षिण वाकासर्जिपति। अग्निरायुष्मानित्यष्टाभिः। आयुषमिति वा पुर्वं हिरण्यं। स यदि कामयेत।

वात्साप्रणालिमन्त्रणे । दिवस्परीत्यारभ्य मुकादशाभिः कंडिकायां यावत् । प्रतिदिशं पंच ब्राह्मणान्
कृत्वा । इममनुप्राणितेति प्रैषः । तत्र पूर्वो ब्रूयात् । प्राण इति । व्यान इति दक्षिणतः । अपान इति
परः । उदान इत्युत्तरः । समान इति पंचमः । उपरिष्टादवेक्षमाणो ब्रूयात् । अविद्यमानेषु स्व
यं परिक्रम्य ब्रूयात् । सयस्मिन्देशे जातो भवति तस्यादश्मास्पालिमंत्रणे । वेद तेल्लमि दि तिकु
मारस्याभिमन्त्रणे पिनाकाराति । अश्मा भवेति । मातादक्षिणंस्तनं प्रक्षाल्योदकेन कुमारस्य मुख
प्रविशाययति । इमंस्तनमिति । उत्तरंस्तनं प्रक्षाल्य पूर्ववत् । मुखप्रवेशनमंत्रद्वयं । यस्ते स्तनः
प्रथमं द्वितीय इमंस्तनं चापुनात्यां मुखप्रवेशनं यस्मिन्षष्ठ्यां कुमारस्य शिरः प्रदेशेन
वति । तस्याधस्तादुदपात्रनिधानं । आपो देवेषु जाग्रथेति । द्वारादतः दक्षिणस्य द्वारबा
ह्याः सूतिकाग्निस्थापनं । पात्रिफलीकरणमिश्रान् सर्षपान् । शंडामर्क इति द्वाभ्यां
हुत्वा आहुती । इदमहमप्यायां रथदि कुमारस्य स्कंदग्राहोपद्रतो भवति । ततः पिता कुत्राध्ययकुमारं

36

उत्तरीयेण आच्छाद्य ज्ञालनवाजपति। कल्कैरिन्यादिकं डिकांतं यावत्। ततो मातुः समर्पणं
पितुः स्नानं। संधिवेलायाः आउत्थानात् आउतिद्वयं आमोप्रक्षिपेत् मर्दवत्। दशरात्रं या
वत्॥ ७॥ ॥यमलजननं॥ नार्यागोः। दासी। वडवा। यदि यमलो प्रजायते विकृतं च। तत्र विधिः
क्षीरवृक्षाणां चतुर्णां प्लक्षादीनां कषायाहरणं। अष्टौ लिः कलशैः प्रक्षिपायेत्। तीर्थादिकेन
शमी। देवदारु। गौरसर्षपाः। हिरण्यं। दूर्वांकुराः। पंचपल्लवाः। रिद्धिः वृद्धिः सर्वौषधीनीवादं
पत्याः स्नानं कारापयेत्। एकैकेन इति मैत्रैः। आपोहिष्ठेति तिसृभिः। कयानश्चित्र इति त्र्या
तारमिंद्रमिति। वरुणस्योत्तंभनमिति। इदमापः प्रवहतेति। अपाद्यमिति च। स्नापयित्वा ऽ
हतवाससी परिधापयेत्। द्विराचमनं। अलंकृत्य। तोदलक्षिपावशानं। तत्र विधिः परिसमूह
नादि आज्यभागांतं। विशेषः। मरुद्भ्यस्तुष्टं गृह्णामि। मरुद्भ्यः स्वाहा जुष्टं प्रोक्षामि। आज्यभागानं
तरं स्नपनमंत्रैः आज्याहुतयः। देवतान्यासः। इदं मरुद्भ्यस्त्रिष्टुभ्। इदमिंद्रायसोमाय। इदमि २६

द्राय। इदं वरुणाय। इदं मरुद्भ्यः। इदं मघविनाशनायाद्भ्यः। स्थालीपाकहोमः। अग्नयेस्वा
हा। इदमग्नाय। सोमायस्वाहा। इदं सोमाय। पवमानायस्वाहा। इदं पवनाय। मरुतायस्वाहा।
इदं मरुताय। यमायस्वाहा। इदं यमाय। अंतकायस्वाहा। इदं अंतकाय। मृत्यवेस्वाहा। इदं मृ
त्यवे। ब्रह्मणेस्वाहा। इदं ब्रह्मणे। अग्नये स्विष्टकृतेस्वाहा। इदमग्नये स्विष्टकृते। उन्नय
ताराः महाव्याहृत्यादि। ब्राह्मणान् जनांते। ग्रहशांतिविधानेन शांतिकरणी। अन्येष्वत्पा
तेषु। उल्लूककपोतादिष्वयं विधिः। आचार्यादिवरं दत्वा स्वस्तिवाच्याशिषः प्रतिग्रहणो। ग्र
हशांतिशांतिकरणी॥ ७॥ दशमे मासि षष्ठापस्नानादनंतरं विश्वादेवमर्वकं आभ्युदयिकं श्रा
द्धं। कृत्वा ततः इतरान् ब्राह्मणान् लाजयेत्। पुण्याहं घोषेण पितानामकरोति। दक्षिणे
कर्णे कथयति। द्विक्षरं। चतुरक्षरं वा। ग्रत्योक्तं। अथवा देवतानी। अथ पितृपितामही कें य
वा॥ ७॥ कंन्यायानामकरणी। श्राद्धकरणी। पूर्ववत्। सच्यकास्यनामकथने। अथ युग्माक्षरं

तद्धितांत। अथवाऽयथाकालं नाम करणं॥ ॐ॥ चतुर्थमासप्रमृत्याद्य विश्वादेवपूर्विकैमातृकाश्राद्धं कु
मारे निःक्रामयस्सूर्यमुदीक्षस्वेति प्रैषः। स्नायीस्यादीक्षणं। तच्चक्षुरिति। कन्यायाः पूर्ववच्छ्राद्धादि सर्वं
त्वमन्त्रकं॥ ॐ॥ प्राप्य षष्ठमासप्राशनं पूर्ववत् पुत्रं दक्षिणतः। अंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजायसे। स
वग्राणी। प्रजापतेष्ट्वा हिंकारेण। गवां त्वा हिंकारेणेति त्रिः दक्षिणे कर्णे जपः। अस्मिन्प्रययोधिरि
ति साध्यकार्यैः। इदमथ ऋष्टानीति। स्त्रियाममन्त्रकविधानं॥ ॐ॥ षष्ठे मासि प्राशनं। विश्वादेवपूर्वि
कैमातृश्राद्धं कृत्वा। उपलेपनादि। आज्यभागान्तेति विशेषः। लौकिकाग्निस्थापनं। यदेते प्राणाय अ
पानाय चक्षुषे श्रोत्राय। गुरुर्भूरक्षामि। वाक्चक्षुष्प्राक्षामि। आज्यभागादनन्तरं। आज्याहुती हुत्वा।
देवींवाचमिति प्रथमा। इदं वाचे। वाजानामाहुतिर्देवींवाचमिति च। मधु त्वितान्त्यां द्वितीया
हुतिः। इदं वाजाय वाचे। स्थालीपाकेन होमः। प्राणेनान्नमशीयस्वाहा। इदं प्राणाय अपाने
न गन्धानशीयस्वाहा। इदमपानाय। चक्षुषा रूपाण्यशीयस्वाहा। इदं चक्षुषे। श्रोत्रेण यशोऽय ३७

रीयस्वाहा। इदंमाग्नये। स्विष्टकृदादि दक्षिणादानांतं। ७ कस्मिन्पात्रे सर्वान्रसान्सर्वमन्नं एकी
कृत्य कुमारं बर्हिषु पर्यवस्थाप्य प्राशयेत्। हंतेति मन्त्रो वा। हिरण्यादि शिष्टाचारेण सर्वं कर्त्तव्यं।
काम्यापेक्षया। नारद्वाजीपक्षि विशेषः। नारद्वाज्या मा ७ सादिकामयोगेन प्राशयेत्। बर्हिरा
मादि ब्राह्मणभोजनांतं। ।ठ। अन्नप्राशनं। तंत्रं। श्राद्धादि पूर्वकम्। ।ठ। सांवत्स
रिकस्य चूडाकरणं। तत्र मातरश्राद्धं। वैश्वदेव पूर्वकं। तृतीये वा। अप्रतिहत विघ्न्यातीपाता
दिरहिते अब्दे यथामंगलं वा। श्राद्धव्यतिरेकेण ब्राह्मणान्भोजयित्वा। ब्रतस्य चूडाक
र्मनिमित्तं यथासंपादितेनान्नेन तृप्तिपर्यंतं तेन भोजनेन त्रीन्ब्राह्मणान् इदं नपीयाष्य। तत् ग वत्प
कर्मांग देवताः प्रीयंतां। परिसमूहनादि दक्षिणादानांत विशेषः। स्थालीपाकस्थाने वः।
बर्हिरासादनेतरं। उष्णोदकं। शीतोदकं। नवनीतपिंडं। घृतपिंडं। दाक्षतानि। अन्यत्तमंडकं। आ
मादत्यव। त्र्येणीशलली। सप्तविंशति कुशापवित्राणि। त्रीण्येकी कृत्य। ताम्रव्यवितं क्षुरः।

थवं क्षौदि उदनादि प्रच्छेदनान्तं गोमयपिंडे प्रक्षिपयेत्

आनडुहं गोमयं। नापितश्च वरासादनं। स्नानं कुमारं वाससी परिधाप्य माता उत्संगे गृहीत्वा
अग्नेः पश्चादुपविशति। दक्षिणादानां त। शीतास्वुष्णमाधाय उष्णासिंचति। उष्णेन वायुरुद
केनेति। अनेन मंत्रेण। उष्णाय यथा सिंचति न तां मंत्रान्तरं। उदकमाधाय नवनीतादिकमन्यत
मेघ क्षिपेत्। उदकमादाय दक्षिणं गोदानं प्रोक्षयति। स विष्णुः प्रसूतिति। त्र्यण्या शलल्या उंदिना
केशानु विनीय। त्रीणि कुशतरूणान्यंतर्दधाति। ओषधे इति। लोहक्षुरादानं। शिवो नाम
ति। प्रवपने मंत्रद्वयेन। निवर्तयामीति। येनावपदिति च। मंत्रेण केशान् छित्वा आनडुहे गोम
यपिंडे उत्तरतो ध्रियमाणे प्रक्षेपयेत्। लोहक्षुरादाननिवृत्तिः। गृहीत एवं तिष्ठति। द्वितीय
मंत्रस्य स्थाने। त्र्यायुषमिति च। एवं द्विः परं प्रवपेत्। उदनादि उत्तरगोदानं गोमयप्रक्षे
पान्तं प्रवपेत्। त्र्यायुष स्थाने। येन भूरिश्चरा दिवमिति। त्रिः प्रदक्षिणं क्षुरेण त्रिः परिहरति
यत्क्षुरेण मर्जयितेति। तालिरद्ग शिरस्योदनी। नापितायक्षुरसमर्पणी। अक्षुण्णं परिवपति। २

यथामंगलं केशाशेषकरणं। चूलिकाः पंच वा। तिस्रः। १का वा। मुंडो वा। गोमयपिंडे अनुप्रहानि त्रि
न्यतू मन्यंतु। त्र्यहात्तस्मिन्नुदकस्थापनं। बहिर्होमादि ब्राह्मणभोजनांतं। आचार्याय वरदानं
क्रियाएवं स्त्रीणां। आषोडशवर्षस्य केशांतचूडाकरणवत्। श्राद्धादि ब्राह्मणभोजनांतं। विशेषः
उष्णेन वायुरुदकेनेत्यादिति तस्मिन्मंत्रे केशश्मश्रूवपनं इति प्रयोगः। यत्क्षुरेणेत्यस्मि
न्नृचि शिरोमुखवर्जं मार्म्याद्युः सामाषीः। आचार्याय गोदानं। संवत्सरं ब्रह्मचर्यमवपनं वा। द्वादशरात्रं
षड्रात्रं। त्रिरात्रमेतत्। तस्य नियमा यस्य केशांतस्य।।छ।। अष्टवर्षस्यापनयनं। ब्राह्मणस्य ग
र्भाष्टमे वा। काम्यापनयने पंचवर्षस्य नववर्षस्य वा। एकादशवर्षे राजन्यस्य। द्वादशवर्षे
वैश्यस्य। यथामंगलं वा। सर्वेषां तत्र मातृश्राद्धं। विश्वेदेवपूर्वकं कुमारस्य वपनं। शिखा
वर्जं स्नानं। द्विराचमनं। त्रीन्ब्राह्मणान् सहकुमारं भोजयेत्। स्पृष्टं। द्विराचांतस्यालंकरणं
कटककेयूरादिभिरावृतस्य उपाध्यायसमीपमानयंति। अपरस्तानेवोपाध्यायनायक

पनीता। कृत आचार्यसमीपं आनयंति। उपलिप्तउद्धृतावोक्षितेऽग्नौ किंकस्याग्निस्थापनं। मंड
प। भूम्यासनादि बर्हिस्तरणांतं। कुमारं प्रतिब्रूयात्। ब्रह्मचर्यमागामिति ब्रूहि। ब्रह्मचर्यमागां। इ
ति कुमारो ब्रूयात्। द्वितीयं वाचनं च। मंत्रविशेषः। ब्रह्मचार्यसानीति ब्रूहि। ब्रह्मचार्यसानिति।
कुमारो ब्रूयात्। आचार्यः कुमारं परिक्षपयति। येनेंद्राय बृहस्पतिरिति। कटिवेष्टने। बहिर्वासिवत्।
तस्यैव मौंजीं त्रिवृन्नामन्यतरां सामेखलां बध्नीयात्। इयं दुरुक्तमिति। युवा सुवासा इति वा। तूष्णीं
वा। मेखलाबंधनप्रकारं यथा ऋषिग्रंथिकरणं। यज्ञोपवीतपरिधानं। यज्ञोपवीतं परमं
पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात्। आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुंच शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः। य
ज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि। अजिनमीघ्रणं। तूष्णीं अजिनपरिधानं। मि
त्रस्य चक्षुर्धरुणं बलीयस्तेजो यशस्वि स्थविरं समिद्धं। अनाहनस्यं वसनं चरिष्णु परीदं वाज्य
जिनं दधेयं। पालाशबैल्वाकेशांतांमितोदंडः। तस्य समर्पणं। तूष्णीं। कुमारो दंडप्रतिग्रहणं। योमे ३५

दंड इति। दीक्षावादाक दीर्घसत्रमुपेतो निवचनात्। अथास्य अंजलिं द्वसंहित्वा कुमारस्यांज
लौ प्रक्षिपति। आपो हिष्ठेति तिसृभिः। मूर्धन्युदीक्षस्त्वेति प्रैषः। कुमारस्य सव्यविन्दूणं तद्व
कुरिति। आचार्यः कुमारस्य दक्षिणांऽसमधि हृदयालंभनः। मम व्रते ते हृदयमिति। कुमारस्य
दक्षिणं हस्तं गृहीत्वा पृच्छति। को नामासि। अमुकगोत्रः अमुकशर्मास्मि इलाः। एवं कुमा
रस्त्वनाम कथयति। पुनराचार्यो यद्भिपात्। कस्य ब्रह्मचार्यसि निवतः। इति कुमारो ब्रूयात्। ततः
आचार्यः इंद्रस्य ब्रह्मचार्यस्य अग्निराचार्यस्तवाहमाचार्यस्तव अमुकगोत्र अमुकशर्मन् इति
कुमारस्य आचार्यो नामग्रहणं। तदनंतरं भूतपरिदानं। प्रजापतये त्वा परिददामि देवाय त्वा स
वित्रे परिददाम्यद्भ्यस्त्वौषधीभ्यः परिददामि द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिददामि विश्वेभ्यस्त्वा दे
वेभ्यः परिददामि। सर्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः परिददाम्यरिष्ट्या इति। आचार्यो ब्रूयात्। हस्तवि
मर्शः। कुमारोऽग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा आचार्यस्य दक्षिणतः प्राङ्मुख उपविशति। आचार्यस्य उप

यमनकुशादानादि पर्युक्षणांतं। कुमारस्य केशासमर्पणं। अवारस्य अघारौ। आज्यभागौ। मह
व्याहृतयः। सर्वप्रायश्चित्तं। प्राजापत्यं स्विष्टकृच्च। एताश्च उद्देशाहुतयः सर्वत्र। अन्यद्ध विष्वक्से
धा२ नादेश आवसथ्याधानादि सर्वत्र द्रष्टव्या। चतुर्दशाहुतयः। संस्रवप्राशनादि दक्षिणादानां
तं। ततः कुमारस्यानुशासनं। आचार्यकुमारयोः व्यत्यासनानुव्रजनं। ब्रह्मचार्यसि। असौ सामि। अ
प्याशान। अश्नानि। कर्म कुरु। करवाणि। मा दिवा सुषुप्थाः। न दिवा स्वपानि। वाचं यच्छ। यच्छामि। स
मिधमाधेहि। आदधामि। अपोशान। अश्नानि। बहिर्होमादि ब्राह्मणभोजनांतं।।ॐ।। ततः सा
वित्रव्रतादेशः। उपलेपनादि बहिस्तरणांतं। कुमारस्याच्छादनं। हस्ते उदकं गृहीत्वा। अग्निं
प्रति कुमारो ब्रूयात्। अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि सावित्रं सद्यः काले तच्छकेयं तन्मे राध्यतां।
इति व्रतग्रहणं। उपविश्य कुशेः आचार्यस्याचारतः। सर्वास्वाहुतिषु। यानि ब्रह्मचारि संस्क्रिया
नि। कर्माणि तथा मन्त्रांस्ततः सावित्र्यां उप यमनकुशादानादि। आज्यभागांतं वेदादि बाह्यं।

प्रनापल्यन्त्यादि। ॐ नम। महाव्याहृत्यादि स्विष्टकृदंतं दत्वा। एताः सप्तविंशदाहुतयः। व्रतादे
शा व्रतविसर्गे च। संस्रवप्राशनादि दक्षिणादानांतं। ततो ब्रह्मचारिणः उत्तरतो आसनः प्रत्यङ्मुखस्यो
पवेशनं। आचार्यप्रतीक्षमाणः संपुटांजलिनावस्थित एवंविधस्याचार्यः प्रत्यवक्तुं कारोति। सा वि
त्र्यादेशनं। पादेन। अधीहि भोः। ततः त्रीयेन सर्वं पृष्टि। महानुवर्तयितु। ततः सावित्र्या प्रणवप्रयो
गः। ॐकारस्य गायत्री छंदः। अग्निर्देवता। ब्रह्मा ऋषिः। ध्यानेन विनियोगः। एवं ज्ञात्वा ॐकारस्योच्चारणं।
आचार्य ॐकारोति। प्लुतं त्रिमात्रं। ॐ भूर्भुवः स्वः। गायत्र्या। गायत्रं छंदः। सविता देवता। विश्वामित्र ऋ
षिः। अग्निमुखोपनयने विनियोगः। एवं ज्ञात्वा सावित्र्या आदेशनं। तत्र प्रयोगः। तत्सवितुर्व
रेण्यं। आचार्यो ब्रूयात्। अनंतरं कुमारस्य। भर्गो देवस्य धीमहि। आचार्यशिष्ययोः। धियो
यो नः प्रचोदयात्। आचार्यशिष्ययोः पूर्ववत्। एवं षष्ठः प्रयोगः। तत्सवितुर्वरेण्यं भ
र्गो देवस्य धीमहि। आचार्यशिष्ययोः पूर्ववत् धियो यो नः प्रचोदयात्। एवं पूर्ववत्। एवम

ईद्वप्रयोगः। तृतीयसवनीं सावित्रीं आचार्यो ब्रूयात्। तमनु पश्चाद्ब्रह्मचारी। सर्वां सहानुवर्त्तय
न्। एवं प्रणवा सावित्र्यां तं ब्रह्मचारिणं छंदार्थं ज्ञापयित्वा। ततः प्राङ्मुख उपविश्य संध्यावंदनं क
रोति। सावित्र्या। अग्निपरिचरणी। सर्वेषां मंत्राणां स्थाने सावित्र्यापुपांतं यावत्। अमुकस आर
गोत्रः अमुकशर्माहं भो आचार्य मभिवादयामि। एवं सर्वेषां वृद्धानां अभिवादनप्रयोगः।
मैत्रादीनां च। पात्रे गृहीत्वा भिक्षाटनं। अप्रत्याख्यानं सर्वकीर्तितः। षट्‌ वा। अपरिमिता वा। यावद्वे
नू। पूर्वपर्यायने। न वर्ति। तिस्रो दद्यात्। आमस्य ग्रहणं। गृहीत्वा सन्निब्रूयात्। आचार्याय निवेदयेति
वदने। तिस्रोभारिति। आचार्यः प्रतिगृह्णाति। सुतिस्रोताः इति। ततः ब्रह्मचारिणः। आचमनं दद्यौ
स्थाने उपविशति। आचार्यस्य हिर्होमादि ब्राह्मणभोजनांतं॥ ७॥ उपलेपनादि बर्हिस्तरणां
तं। ततः संध्यावंदनं। अग्निपरिचरणं। पूर्ववत्। उदायदकं गृहीत्वाग्निं प्रतिब्रूयात्। अग्ने व्रत
पते व्रतमचारिषं सावित्रं सद्यः कालं तदशकं तन्मेराधि। आचार्य उपयमनं कुशोदानादि ४१

ब्राह्मण भोजनांतं। सर्ववत्। सावित्र्यनुप्रवर्णं। संध्यावंदनानां मग्निकार्यणां अभावः। दंडमश्मुपाहर
पयेत्। मेखलां। यज्ञोपवीतं च। अस्मंतरितिप्रतृप्तं। दधि। घृतं। शर्करां। एतानि प्राशयेत्। नमो व
रुणायेति। आचार्यउपलेपनादिबर्हिस्तरणांतं। मेखलाबंधनं। यज्ञोपवीतपरिधानं। दंडस
मर्पणं च। सर्ववत्। ब्रह्मचारीति षष्ठ्यंतं उदकं गृहीत्वाग्निं प्रतिब्रूयात्। अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्या
मि आश्रमं यं सांवत्सरिकं तच्छकेयं तन्मे राध्यतां। ततः स्थानं उपविश्य। अन्वारंभादि सर्ववत्। आ
चार्य उपयमनं उत्थाय दानादि दक्षिणादानांतं। सप्तत्रिंशदाहुतयः सर्ववत्। ततो ब्रह्मचारी
संध्यावंदनं करोति। द्विरावमनं। इदं विष्णुः इत्यादि मध्ये संध्यावंदनं करोति। ब्रह्मचारी।
दशगायत्र्या। अष्टाधिका। इतरा यथाशक्त्या करोति। अष्टाविंशति। अष्टोत्तरशतं। अष्टस
हस्रं वा। अयं संध्यावंदनविधिः। अग्निः परिस्तरणं। पाणिनाग्निपरिसमूहनं। अग्ने सुश्रवेति
पंचभिर्मंत्रैः। अपरदक्षिणेन पाणिना संधुक्षणं कृत्वा। ततः प्रदक्षिणं। उद्धायस्य मित्रयंग

हीत्वा। अग्नायस्समिधमहार्षमिति स्वाहाकारांतेन पुकाससमिन्न निपत्तिः। पुनंर्द्विरपरं समिदाधा
नं। पुषातइतिवा। सप्तृद्वयो वा। उपविश्य परिसमूहनं। पर्युक्षणं च। प्रवचित्। पाणीप्रतप्य मु
खं विमृष्टं। व्यस्त्यास्तेन। तन्नपा आप्नसीति प्रतिमंत्रं। त्रिभिः। आग्नेयन्मइति। अग्नीमीळ्ये मालो
जपः। इस्कर स्पर्शात्रितिलत्वालपसपदर्शनं। अंगानि च मइ इति प्रतिमंत्रं। शीर्षाणि। वाक्। प्राणः। चक्षुः।
श्रोत्रं। यशोबलमिति सर्वांगेषु। तस्मान्नाभ्यामुपस्थं करणं। ललाटग्रीवायां। दक्षिणे ८। स। हृ
दिव। त्र्यायुषमिति प्रतिमंत्रं। समस्य मन्त्रस्य। शिवो नामासीति जपः। मदनस्य ति मिति। वहु
लिः मेधजननार्थं प्रार्थनं। ततः प्रवरस्य दानं प्रदक्षिणं। वैश्वानर। वरुण। आचार्यादिभ्य आलि
वादनं तिलत्रासमर्पणांते। विशेषः। आत्मनः स्वृप्ताषुं सिद्धांतस्य ग्रहणे। आचार्यस्त्वा नमा
ङः समर्पणे। बर्हिर्हामादि ब्राह्मणभोजनांते। उपनयनं समाप्तं।। ७।। ४ इदानीं समावर्त्त
नारिव्रतानि लिख्यंते। नाग्यतानाहः नोषं तिष्ठ दिव्याका। अहिं ८ मंत्ररप्पा समिधमाहर ४:

समिदाधानार्थं अग्निरक्षणं व्रतं यावत्। काल संध्यावंदनं। वारुणीनिरूपस्थानं। प्रातः मित्रःस
ऽस्तूय मित्रस्य चर्षणीधृतः॥ मित्रेतां तउषां परिददाम्यस्तित्याउ षामासदी। दंडधारणं। अग्निप
रिचरणी। द्विकालं। मध्याह्न। सायम्वा पाक प्रातः तृतीय। भिक्षंति। गुरुशुश्रूषा। मनसा। वा
चा। कर्मणा च। त्रिज्ञादरणं। आचार्येणानुज्ञातस्य आत्मनस्तृप्यर्थं धिन निर्लिप्तोदनी। अद्दरदः
मधुमांसनिवृत्तिः। स्नानकाले अमज्जनस्या स्नानी उपयुपयासिनी। स्त्रीगमनं। अनृतं।
असत्यानाच। प्रतिग्रहणं वर्जयेत्। एतानि। युवर्षं गुरुणानुज्ञानस्य सत्प्रतिग्रहणं
वा। अष्टाचत्वारिंशत् वर्षाणि वेदाध्ययनं। अस्त्रसवर्येषि। द्वादशवा प्रतिवेदं। यावद्ग्र
हणं वा। आच्छादनार्थं ब्राह्मणं। क्षत्रिया। विशां। यथाकामेण। वासांसि शाणक्षौम
आविकानि। अजिनं। ऐणेयमजिनं। रौरवं वा। छागस्याजिनं। गव्यं वा। मेखला॥
मौंजी वा। कुशा। ऊर्णासूत्री वा। पलाशमन्ता वकुशा। अश्मांतका। बल्वजानां। पाला

त्वात्ललाटसंमितो दंडः। बिल्वः प्राणसंमितः। औदुंबर आस्यसंमितः। अलाभे पालाशाः सर्वे
षां। आचार्येणाहूत उत्थाय शृणुयात्। शयानो वनु आसीनः। आसीनं च तिष्ठन्। तिष्ठंतं चेत् अ
नु परिक्रामेत्। अनुपरिक्रामं तं चेत् अभिधावन्। एवं सति ब्रह्मलोके महीयते। का जाति
कामसंध्यावंदनादीनां प्रायश्चित्तानि लिख्यंते। परिसमूहनादिकं संस्कारान् कृत्वा अग्नेः स्था
पनं। अग्निरित्याहुत्याः पृष्ठादिवी तिस्थापनं। ता ७ स विद्युः। न स विद्युः। विश्वानि देव सवित
ति प्रक्षालनं। परिस्तरणं। आसादनं। पवित्रं आज्यस्थाली। आज्यं। संमार्गकुशाः। उपयमन
न कुशाः। स्रुवः। निरुप्याज्यं। अधिश्रित्य। स्रुवं संमृज्य। उद्वास्य। पवित्राभ्यामुत्पूय। अवेक्ष्य।
कुशापयहेण दक्षिणं जान्वाच्य प्राह्णमः। महाव्याहृतयस्तिस्रः संमिता त्रिसृष्टयः। सर्वप्राय
श्चित्तं च। इदमग्नये। इदं वायवे। इदं सूर्याय। इदं प्रजापतये। इदमग्नीवरुणाभ्यां। इद
मग्नीवरुणाभ्यां। इदमग्नये। इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्व ५८

स्वार्कजपः। इदं वरुणायादीताय। आग्नेयव्रातसमिधाग्निमिन्धे एवं मादि। आग्नेयविनागः
पद्यते। संवत्सरव्रतसिः आग्नेयव्रतविसर्गः। परिसमूहनादि उपयमनकुशप्रान्तपातं आ
दशावतु। विसर्गविशेषः। आग्नेव्रतपातव्रतमचारिषं आग्नेयं संवत्सरीकं तदशकं तन्मे
राधि। आमन्त्रितानिवृत्तिः। तत्र शुक्रियव्रतादेशः। परिसमूहनादि उपयमनप्रान्तरूपा
तं आग्नेयवतु। विशेषः। आग्नेव्रतपातव्रतं चरिष्यामि शुक्रियं संवत्सरीकं तच्छकेयं त
न्मेराध्यतां। शुक्रियव्रतस्थितो वा उ वैश्यं च मादि शुक्रियो वेद विनागः पद्यते। संवत्स
रस्यान्ते महानाम्नी परां कुर्यात् त्रिगुणान् पातेन एकस्यां दिशि बद्धेन ग्रंथिं शिरस्उपरि
वानान्निमात्रं यावतु प्रच्छादायते। सावित्रीयावद् शिरा पद्यते। हिरण्मयेन पात्रेण
तिवावाग्पतः स्तुपाटिपं यावतु। गावो अधः शयनं। गोष्ठादवतायतेन वा। ग्रामे वा।
वृक्षछायायां गावो ग्रामान् बहिर्नीत्वा अवगुण्ठनीयं विसर्जतु। उदितार्के जपः। अदृश्यमस्य

५५

उद्गुत्यं। चित्रं देवानामिति। ताम्रपात्र उदकं प्रक्षिप्य द्यौः शांतिरिति शांतिकरणं। शांति
मानन्तं गुरवे दद्यात् दवयुं वनीयेव। ततः शुक्रियविसर्गः। परिसमूहनादि पर्यमनपर्यन्तं।
मंत्रमात्रविशेषः। अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं शुक्रियं सांवत्सरिकं तदशकं तन्मे राधि। अत्र दवयुं वनी
दानादनंतरं। दंडमस्तु प्रकल्पयेत्। मेखलां। यज्ञोपवीतं च। अश्वसंतरितिप्रत्यृचं। त्रिमधुरप्राश
नं। नमो वरुणायेति। तत्तापवनं। व्रतादानमेखलाबंधनं। यज्ञोपवीतं च। दंडकेऽ प्रतिग्रहणं।
इत्येवं सद्विधिशाग्नेयादि पुत्रवतस्य। शुक्रियादि त्रिष्टवयुं वनं च। ततः औपनिषद्व्रतस्यादेशः।
परिसमूहनादि पर्यन्तं विशेषः। मंत्र अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि औपनिषदं सांवत्सरि
तच्छकेयं तन्मे राध्यतां। उपनिषदर्थं व्रतस्थितिः। द्वयाहजा प्राजापत्या इत्यादि। वेदविभागः पर्व
तं। संवत्सरस्योत्तमदिने अत्र दवयुं वनीदानादि पूर्ववत्। व्रतविसर्गः। मंत्रे विशेषः। अग्ने व्रतप
ते व्रतमचारिषं औपनिषदं सांवत्सरिकं तदशकं तन्मे राधि। ततः गोदानव्रतादेशः। परिसमू ४८

ह्नादि पूर्ववत्। गोदानं सांवत्सरिके। संवत्सरस्यात्र मेहनि अवगुंठनादि अवगुंठनीदानांते।
ततोऽपवनं। मेखलाविमोचनादि मधुरप्राशनांते। ततो मेखलाबंधनादि दंडग्रहणां
तं। विसर्गादि आयोरनंतरेण विसर्गमंत्र आग्नेव्रतपते व्रतमचारिषं। गोदानं सांवत्सरिके तन्मे तदस्य श्री
राधि। हिरण्मयेन पात्रेण। वेद शिरसा अवगुंठनं अविद्यमानाद्गोदानिनीनि:। आब्रह्मन्। ॐ देवा
रतां। आनन्दाः। अस्तु विज्ञानं इति। इमान् कमितिवश्रावयेत्। ततो गोदानादेः। परिसमूह
ह्नादि पूर्ववत्। मेखलादि दंडांतं पूर्ववत्। गोदानं सांवत्सरिके गामिथुनं दक्षिणा। ऊ एपेह्नि
संवत्सरादूर्ध्वं गोदानविसर्गः। परिसमूहनादि पूर्ववत्। गोदानं सांवत्सरिके तद्वचाकं तन्मे
राधि। दंडमक्षुब्रह्मरूप:। मेखला। यज्ञोपवीतं वा। अभावः।। ७।। ततः आभ्युदयिकं वैश्वदेव
पूर्वकं श्राद्धं कृत्वा समावर्तनं। गुरवे वरं दत्वा स्नायीत तदनुज्ञया। वेदं व्रतानि वापारं नी
त्वाह्युभयमेव वा। उपाध्यायस्य पादोपसंग्रहणं करोति। वेदं समाप्य स्नातो व्रतं वा। स्नास्यामि।
व

इति ब्रूयात्। आचार्यः स्नाहि इति ब्रूयात्। ततः समिदाधानादि पूर्ववत्। तस्मिन्नग्नौ। अष्टाभिः
कलशैः लोकप्रसिद्धैः सूत्रवेष्टितैः स्नपनं। तस्यान्तरतः कलशेषु प्रागग्रेषु प्राङ्मुखस्तिष्ठन्
आशापरिष्वङ्गी दिशि यो कलशः। तस्योदकं यद्वर्णं। अष्टानामुदकं तानामिति। तेन शिरसि
ग निषेकः। तेनेन मन्निषिञ्चामीति। द्वितीयकलशादि प्रदक्षिणेन तस्योदकमादायैन श्रियम्
रुणुतामित्यभिषेकः। त्रिभिः कलशैरापोहिष्ठेति। तूष्णीमितरैस्त्रिभिः। एवमष्टाभिः कलशै
रापोहिष्ठेति निषेकः। स्नातो भवति। मेखलामोचनं। उदुत्तममिति। दण्डस्यापि तूष्णीं। अन्यवा
ससा कटिवेष्टनं। आदित्योपस्थानं। उद्यन्नुभ्राजभृष्णुरिति। त्रिभिः। दधिप्राशनं। तिलाद्या। सु
दपदविनाशयं। जटालोमनखानामन्निकृन्तनं। स्मृतिशुद्धात्मवाः शुचिर्वा दशाउपविष्ठ औदुं
बरस्य दन्तधावनं गृहीत्वा। आयुर्बलं। यशोवर्चः। प्रजांपशून्। वसूनिच। ब्रह्म। प्रज्ञांचावनोधे मिश्र
हि वनस्पते। आनन मंत्रणं। अन्नाद्याय। व्यूहध्वमिति। दन्तधावनं। आचमनं। परिष्वितमाध्यउ ४५

×अहतवासः परिधानं। परिधास्ये इति। उत्तरीयं। यशसामेति। २

उपावेशनं। घृतेनाभ्यञ्जनं निनाद्य पुनः स्नानं। आचमनद्वयं। अनुलेपनमादाय नासिकामुखस्यैवोप
ग्रहणं। प्राणापानौ मे तर्पयति। अपसव्यकरणं। उदकेनाञ्जलिपूरणं। पितरः शुन्धध्वमिति। दक्षिण
तो निषेकः। निषिक्तस्यानुलेपनं। यज्ञोपवीतिनो जपः। सुचक्षा अहमक्षीभ्यां भूयासमिति। इकं चे
तू वस्त्रं पूर्वस्यान्तरवासग्रहणे प्रच्छादनं। सुमनसः प्रतिहरणं। या आहरज्जमदग्निरिति। शिरसि बंध
नं। यद्यशोऽप्सरसा इति। शिरसि उष्णीषावेष्टनं। युवा सुवासा इति। कर्णवेष्टयोः परिधानं। अलं
करणमसीति। नेदमंत्रावृत्तिः। अंजनं। आञ्जनं। वृत्रस्यासि। आदर्शस्य ग्रहणं। रोचिष्णुरि
ति। छत्रं प्रतिग्रहणं। बृहस्पतेरिति। उपानहोः परिधानं। प्रतिष्ठे स्थ इति। नेदमंत्रावृत्तिः। वैणवं दंड
मादत्ते। विश्वाभ्यो मा इति। दंतप्रक्षालनादीनि नित्यमपि दंडग्रहणांतं नाम स्वाध्यायोपानहश्चाम
र्वाणि च मंत्रैः। स्नानान्तरकालं यमनियमाः। नृत्यगीतवादित्रादीनां करणप्रतिषेधः। प्रक्रियमा
ण्यमाणस्य गृह्योक्ता नियमाः। प्रवर्ग्यादयश्च। यस्मिन्काले न वर्तते तस्मिन्निदं व्रतं चारत्वा वा

मावास्यायामिति सर्वनिश्चयः। यथोक्तोपाकर्मनिधाय यथोक्तं। जलांतउसयर्धांश्वरणयथो
क्तं त्रूंबलंदद्याद्घ्रब यिद्वा आनीयसमावारप्राप्नं॥ छ॥ ॥अथमहलप्रवर्त्तनिकर्मकिंप्यातेःपुण्या
लो ह्ं मांगलयोजनं। ज्येष्ठायांनक्षत्रेनतोमातरश्राद्धं कृत्वा नातो। दधि। तंडुलो। कृतो। गंधाद्दि
नासंनारान् गृहीत्वालांगलादग्रागमनं। तत्रस्थंडिलानुलेपनं। ततोदधितंडुलाक्षतैर्मिश्रितैः
लिप इंद्रादिभ्यो बहिरर्णांहस्तेनैव। इंद्रायनमः। इदमिंद्राय। पर्जन्यायनमः। इदंपर्जन्याय। अश्वि
भ्यांनमः। इदमश्विभ्यां। मरुद्भ्योनमः। इदंमरुद्भ्यः। उदलाकाश्यपायनमः। इदमुदलाकाश्यप
पाय। स्वातिकायैनमः। इदंस्वातिकायै। सीतायैनमः। इदंसीतायै। अनुमत्यैनमः। इदमनुमत्यै।
अनडुद्भ्यो। मधुघृतप्राशनं। अथस्यानडुहामंडनं। घंटादिभिः। सीरायुंजेतीतियोजयेत्। अनेनम
त्रेण। शुनं सुफालाइतिकृषेत्। अनेनमंत्रेण। फालंवालजितो नवाग्युर्पृशात्। वपनानुषंग
चान्ते स्त्रीवा फलंबलिनैनष्टेनकृषेत्। ततोब्राह्मणभोजनं॥ छ॥ ब्रीहयपनकालेमातरश्रा ४८

द्वं। परिसमूहनादि प्राक्रूपांतं। ग्रहणे विशेषः। इंद्राय। पर्जन्यायाश्विभ्यां मरुद्भ्यः उदलाकाश्यपाय।
स्वातिकायै सीतायै। अनुमत्यै। जुष्टं गृह्णामि। ग्राह्यो ग्रामि। आज्यभागानंतरं स्थालीपाकाद्धोमः। इंद्रा
पर्जन्यादि अनुमत्यंतं। स्विष्टकृत्पादि ब्राह्मणभोजनांतं। तदनंतरं विश्वदेवः॥ ७॥ लवणकाले
सीतायज्ञः। कृषिकर्वतः। व्रीहिकाले यवाः काले कर्त्तव्यं। केदारस्य उत्तरस्मात् उत्तरतो वा शुचौ देशे
कृष्टे फलानुपरोधिन्यामायतनं प्रदेशे कल्पयेत्। यत्र यवः करोति तत्र परिसमूहनादि वि
शेषः। गृह्योग्निस्थापनं। व्रीहिकाले व्रीहिमिश्रैर्दर्भैः अग्नेः परिस्तरणं। यवकाले यवमिश्रै
दर्भैरग्नेः परिस्तरणं। स्थालीपाकः एकः श्रप्यते। यवकाले यवमयः। व्रीहिकाले व्रीहिमयः।
अपरसिद्धः आनीयते। उपकल्पनीयबलिपटकं च तंडुलाप्रक्षेपणानंतरं सिद्धप्रस्थालीपा
काप्रोक्षणं। न मिश्रणाप्यक्षयपर्युक्षणं कुर्यात्। आघारौ। वाज्यभागौ। पृथिवी द्यौ प्रतिदिशो दिशो
यस्मै त्वा हि राष्ट्राय मिंद्र स्तं प्रपद्यायै शिवा नः संघ ह्नतह् स्वाहा। इदमिंद्राय। यान्तिकिं। कुड पदे

तस्मिन्कर्मणि वृत्रहं तातान्मे सर्वं समृध्यतां जीवतरादशातनुस्वाहा। इदमिंद्राय। संत्वं घ्नति न्नृतिन्नि
मिद्दष्टि। स्मिन्हेमश्री घजामि द्दवउस्वाहा। इदमिंद्राय। यस्या नावदे विकालो किकानां न्नृति न्नृव
तिकर्मणां। इंद्रमिंद्रपत्नीमुह्वायसीतां सा मेनपायिना भूयाकर्मणि कर्मणि स्वाहा। इदमिंद्रप
त्न्यै। अश्वावती गमिती सूनृतावती बिभर्त्त्रिया प्राणन्ततन्द्रा तद्रुनी खलमालिनीयुनास्मिनूकर्म
ण्युपयुक्ते धुवं सा मे नापायिनी भूया स्वाहा। इदं उर्वाये। स्थालीपाकजुहोति। आकुतिर्दृह्यै। सी
तायै स्वाहा। इदं सीतायै। जयायै स्वाहा। इदं जयायै। सामायै स्वाहा। इदं सामायै। भूत्यै स्वाहा।
इदं भूत्यै। स्थालीपाकेन लांगलदेवता अष्ट इंद्राद्याः इंद्राय स्वाहा। इदमिंद्राय। पर्जन्याय स्वाहा।
इदं पर्जन्याय। अश्विभ्यां स्वाहा। इदमश्विभ्यां। मरुद्भ्यः स्वाहा। उदलाकाश्यपाय स्वाहा। इदमुदला
काश्यपाय। सीतायै स्वाहा। इदं सीतायै। अनुमत्यै स्वाहा। इदमनुमत्यै। उत्तरायाः स्विष्टकृत्। महा
व्याहृत्यादि दक्षिणादानांतं। प्रत्नतस्थालीपाकेन परिस्तरणत्राषकू विष्णुक्रेत्रस्यपुरस्तात्पू

तिदिशंसीताग्गाक्षेत्रन्याबलिंददाति।पुरस्ताद्घनश्रासनेमधुवंनानिषंगिणः।तत्राप्युरस्तात्
उ गोपायंप्रमत्ताअनपायिनानमः।पुषांकराम्यिदंबलिमन्यादरामिमांअग्रवादक्षिणतामिषावे
धमलिआसतावचावादक्षिणतागोपायिनानमः।पुषांकरराम्यहंबलिमन्याद्दरामीमांअ
घपस्चादनुजवःप्रजानान्तपितीनिःपाम्मिनीतिःतत्रापश्चात्तणापायेवप्रमसानमायिनो
नमः।पुषांकराम्यहंबलिमन्याद्दरामीमांन्नथ्योत्तरतान्तीमावापुममाजमेवा।तत्रचपुरस्त
क्तिन्नेषबलकेरहद्दनिगोपायंवत्ताप्रमत्ताअनपायिनानमः।पुषांकराम्यहंबलिमान्याहरा
मीममिति।सिद्धोदनाग्राषणलांगलेयाज्ञनदेवताभ्याबलिदानं।इंद्रायनमः।पर्जन्यायनमः।
अश्विभ्यांनमः।मरुद्भ्यानमः।उदलाकाश्यपायनमः।स्वातिकायेनमः।सीतायेनमः।यथादे
वतात्यागः।स्विष्टायजोजरधिलिपिष्टकेनसंस्रवप्राशनं।प्रतिपत्तिः।ब्राह्मणभोजनांते।तदने
नरोविश्वेदेवः॥७॥पुण्याहवाचनाकर्म।तत्रमातृश्राद्धं।प्रसङ्गितिवदाज्यसंस्कारंतंत्राग्न्ययादिव

उष्ट्रीकालेषु अवटखननं। तत्र विधिः। देवस्यत्वेत्यभ्रिमादाय। अवटखननं। इदमहमिति। उ
दकोपस्पर्शनं। ग्रावः प्रांशुग्रावकूपः। होमविधिः। परिस्तरणं। दक्षिणेनाग्न्याज्यस्रुवेण होमः। अ
च्युताय भौमाय स्वाहेति। इदमच्युताय भौमाय। आग्नेय्यादारभ्य प्रत्यवटं स्तंभोच्छ्रयणं। स्तंभानां। व
शिलास्थापनं। इमामुच्छ्रयामीति मंत्रावृत्तिः। तद। अभ्यंतरतः प्रविश्य परिसमूहनादि आवसथ्या
ग्नेः स्थापनं। वास्तोष्पतिविज्ञानं दक्षिणतः। उत्तरत उदपात्रनिधानं। प्रणीताप्रणयनं। तत्कांस्यपा
त्रे संभारान् आहरणं। उदुंबरपत्राणि सक्षीराणि। शाड्वलं दूर्वापल्लवाः। उद्धृतं। गोमयं। दधि
मधु घृतं कुशान्। यवाश्च। आज्यस्थालीद्वयं। ग्रहणे विशेषः। अग्नये इंद्राय। बृहस्पतये। वि
श्वेभ्यो देवेभ्यः। सरस्वत्यै। वाजिभ्यः। सर्वजनेभ्यः। हिमवते। वसुभ्यः। रुद्रेभ्यः। आदित्येभ्यः।
ईशानाय। जगदादिभ्यः। पूर्वाह्णाय। अपराह्णाय। मध्यंदिनाय। प्रदोषाय। अर्द्धरात्राय। व्युष्टाय। दे
व्यै। महापथ्यायै। कर्त्र्यै। विकर्त्र्यै। विश्वकर्मणे। ओषधीभ्यः। वनस्पतिभ्यः। धात्रे। विधात्रे। निधी ४६

नांपतये। ब्रह्मणे। प्रजापतये। विश्वेभ्यादेवेभ्यो। अनुष्टुं छन्द्कामिपवंहिरपरं। न्नूलौं। वनुषं।
वा। आक्रामि। पर्युक्षणं। तद्वितीयमाज्यं संस्कृत्य इह रतिरिति आज्याहुतिः। इदमग्नये। उप
सृजं धरुणं द्वितीयो। इदमग्नये। वा। स्वाष्ट्रइत्यादिवितस्र। आज्याहुतयः। तत्रैवाज्येन। इदं
वास्त्वाष्ट्रनत्ये। वतस्र। द्वितीयमाज्येन। आघारो। आज्यनाग्नेव। स्थालीपाकेन षडाहुत
यः। अग्निमिंद्रं बृहस्पतिरित्यादि। त्यागः। इदमग्नये इंद्राय बृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्यः। स
रस्वत्ये वाजिभ्यः इदं सर्वजनेभ्यः। इमवंताय समुद्रनाय वसुभ्यो रुद्रेभ्यः। आदित्येभ्यः।
ईशानाय। उगादेभ्यः। इदं सवद्क्षिणाया पराङ्मुखाय। मध्यंदिनाय। प्रादोषार्धरात्राय। व्युष्टायै।
उदव्ये। महापथ्यायै। इदं कात्रविकात्री। विश्वकर्मणे। औषधीभ्यः वनस्पतिभ्यः। इदं क्षत्रवि
ध्न त्वे। निधीनांपतये। इदं ब्रह्मणे। प्रजापतये। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्विष्टकृदादि दक्षिणा
दानांते। का० ७ सेवा ७ सम्सेना रिर्यद्योक्त रुद्रकमित्रिते: प्राक्त्रणे। रमणस्थानम्। आसानाप

स्थानाग्राकरणं। मस्वरकन्यासनं। उत्तरादें पवीदितुसंस्थानानि अनंतरं। आग्नेयकोणादि वतस्र
श्च कोणेष्वथा दक्षिणेपनालिमश्मनि। श्रीष वायशान्येति प्रतिमंत्रं। निःक्रम्य दिशि उपस्थानं। खत्
निःशागारस्य। प्रादक्षिण्येन कनावमासकान तिप्रति मंत्री। निःकनायां शालायां सतायां सहि
रण्यो गृहपतिः उदकं लंगृही वाउण्याहघोषेण प्रविशन्ति। ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणा दानं वा स्वस्ति ८४
वाच्याशिषः प्रतिग्रहणं। बर्हिहोमादि ब्राह्मणाजनोते॥ ठ॥ शीषराजपीडायां पाणीप्रक्षा
ल्पतु वैविमार्जनं। चक्षुन्यां मात्राल्पाममेति। अद्यसनापादायां कन्नू वमार्जनं॥ ठ॥ डुवि
नीतदारस्पजीवतलागस्पति। अवासयनस्पवजसिश्रो यशीलस्प उपलेपनपूर्वकं दावा
ग्निस्थापनं। ब्रह्मासनादिस्थाली ररहमिति तानेव प्रदक्षिणं त्रिः परिषिचन् परीयात्। परि
गिकि वर्जं स्विष्टकृदंतं विशेषः। पात्रासादनप्रावृतवर्ज्यं। अस्पेत्राम्पशीलस्प उपलेपन
पूर्वकं देवाग्निस्थापनं। ब्रह्मासनादिस्थालीपाकदक्षिणापात्र सपिधानो तिस्रणां मासा ४५

दनं स्विष्टकृद्दानं व्रतांतं उपसरणं होमः। परिचाल्कलनाद्धलमिदं। संस्रवप्राशनादि ब्रा
ह्मणभोजनांतं ॥ ८ ॥ उदकं गृह्योक्तमनो प्रवेशनं। सनामानम्यतीति। मनायपानमस्कारः।
प्रविशतीति। सनावमासमिति। स्वनाववरिति परिषदं प्राप्य जपयतु अं गिम्भूरहमिति। यदि कश्चि
त्तद्धोपमिति तिमान्यते नमन्ति मंत्रयेत्। पानपुषाररथोतव तितिति। यः कश्चिन्मध्ये तद्दृष्टो
यमिति तमति मंत्रयते। तलावाचमस्यादाने इति। इदं वशीकरणं। सनाग्रदानं ॥ आरथाराहणं पुक
इतिविशेषः। अमुकशर्मणि चरवं यो। जयत्वदक्षिणतऊमतिमृशति रथंतरमिति। अनिनामरनोऽ
मइति उन्नरं चक्रे वहस्पमीति च मिधिइना मइति ऊनरीन समृशति। वामदाव्येनः कयानश्चि
त्र इति। इस्त्रानापस्लमनिमृशति। आक्रम्याकोंच। यंजष्टि वातायमिति सेदमंत्रावृत्तिः। आरुह्य
दक्षिणामुर्यस्याग्नरणी। नासा माणिचारायति। अग्नेसार थिं कृयामन्वीव्रह्मचारिवजीगमनं घ्रक
गवामध्ये स्थापनं। रथस्य आरोपादवनाम प्रति ब्राह्मणानु अतिक्रम्य पिष्टनु अ व विरूध्यजप

50

यनू।कुक्कुत्रीमिनीयायतिष्ठन्दरतिरितिवापकेडुबलिस्यावादमास्थाजापद्वान्हानयेनाशि
यदितम्याततमुपस्पृश्यपजपायतू।तमिवातिष्टवामन्त्रिनारथएवंकुतनकिंविद्योगद्धे
मारथनवति॥छ॥दस्याराद्दाणाद्धास्तिनस्यात्तिमशनि।इस्तियशासमस्त्रीतितत्तामंत्रांतत्रा
राद्दणं।अस्याराद्दाणाव्यष मंत्रः।दत्रिपादाश्वपदग्रक्कपः।उद्दृष्टमारुघंजपतिवाह्यसा
ति।मंत्रोत्तआराद्दणं।रासनास्पर्वं।मंत्रविशेषः।स्वाद्वात्तिरुद्वजन्मेति।अत्तिमंत्रणस्थाद
नेजपः।यथात्तिमंत्रणं।नमोरुद्रायपथिषादस्वस्तिमासंपारय।अयंप्रयोगः।सर्वेषांपथस्थ
निवत्तिमंत्रणं।वनमत्तिमंत्रणं।वनस्पादविशेषः।चतुष्पथ्येनतुष्पतिविशेषः।नदीषुरिषं
सा।अप्सुषादतिविशेषः।गिरागिरिषादतिविशेषः।श्मशानपितृषादतिविशेषः।गोस्थाने
सत्रतिष्ठं॥छ॥इतिश्रीगर्ग्यपद्धतिसमाप्ता॥छ॥संवत१५वर्षेपौषशुदिदशम्यांतिथौरविवासरेअ
द्येहश्रीवीसलनगरेनागरज्ञातीयराउलश्रीदातासुतरूडाकेनगार्ग्यपद्धतिलिखिता॥ ॥छ॥ ५०